

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

RÂGİB EL-ISFAHÂNÎ VE EL-MÜFREDÂT FÎ GARÎBÎ'L- KUR'ÂN'I

Dr. Mehmet YOLCU*

ÖZET:

Bu makalede Râgıb lakabı ile şöhret bulan Hüseyin b. Muhammed el-İsfahânî'nin yetişme ortamı, düşünce dünyası ve ilgilendiği alanlar tespit edilmiştir. Tüm eserlerinin bir listesi yapılmıştır. En meşhur eseri olan el-Müfredât adlı dünyaca ünlü telifi ise kaynakları, etkileri ve muhtevasıyla incelenmiştir. Alanının en önemli eseri olan el-Müfredât'ın birçok açıdan değerlendirilmiş, katkısı ve kimi zaafı sergilenmiştir. Sonuçta bu çalışmanın Kur'ân üzerinde çalışan günümüz araştırmacıları ve Müslümanlarına nasıl bir modellik yapabileceği irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ragıb el-İsfehani, Müfredat, Kur'an, Kur'an araştırmaları

Abstract:

In this article we try to examine Hüseyin b. Muhammed el-İsfahânî who known Ragıb. Also we try to determine his life, thought and concern area. Here we gave all his book-list, after investigate his important book, al-Mufredat. Al-Mufredat is the most important book in Quranic researches. So that we want to show its importance all Islamic researchers. We try to show all muslims and muslim researchers how this book being a model in researches.

Keywords: Ragıb al-İsfehani, al-Mufredat, Qoran, Qoranic Reseraches.

GİRİŞ

Yüce Kur'ân, bir yönü insana diğer yönü topluma dönük, bir hayat kitabıdır. Hedefi, kişiyi ideal bir insan yapmaktır. Öncelikle insanı inanç sistemi, ahlak ilkeleri, ibadet nizamı, dünya görüşü, değerler dünyası ve hukuk normları açısından olgunluk ve kemale erdirmeyi amaçlamaktadır. Bunun için şahsı

---

* Dr., İnönü Üniv. Darende İlahiyat Fakültesi Arap Dili ve Belağati.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

uygun zeminde yetiştirmek için kültürel, sosyal, iktisadi ve eğitimle ilgili konuların yanında sosyal, iktisadi ve hukuki konuları ihtiva etmektedir.

İlk geldiği günlerden itibaren insanların zihinlerinde ve gönül dünyalarında yeni bir dünya kuran ve bu dünyayı dilin doğal, sıradan, alışılmış sözcüklerini alıp onları daha derin, kapsamlı, kuşatıcı manalarda kullanarak kavramlaştıran Kur'ân, kendisini ciddiye alıp getirdiklerini kabul eden insanlardan yeni bir insan ve yeni bir cemiyet meydana getirmiştir.

Tarihsel süreçte İslam'ın kısa zamanda büyük bir coğrafyaya yayılışı ve birçok dil, kültür ve dünya görüşüne mensup insan ve cemiyetlerin İslam ve Kur'ân ile tanışmaları, doğuştan ve ilk gençlik yıllarından beri Kur'ân dilini kullanan ve onu içselleştirmiş bulunan insanların yaşamadığı birçok sorunun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Ulema ve umera sistemli olarak bu sorunu çözmek için elinden geleni yapmaya çalışmıştır. Bu amaçla sözlükler, ansiklopedik eserler ve gramer kitapları yazılmıştır. Amaç ümmete dahil olan her insan ve cemiyeti İslam ve Kur'ân ile doğrudan iletişim kurabilecek, vasıtasız olarak kendi dinlerinin kaynak metinlerini anlayabilecek düzeye çıkarmaktır.

Hedef kitlesi ve amacı belli olan bu çalışmalar birkaç asır içinde kemale ermiş ve olgunluğa kavuşmuştur. Bu bağlamda yapılan çalışmalar zaman ve tecrübe ile kendilerinden beklenen meyveleri vermeye başlamıştır. İslam ve Kur'ân'a yönelen her insanın eline her açıdan gerekli bütün bilgileri veren ve onun tüm ihtiyaçlarını karşılayan eserler ortaya çıkmıştır.

Râgıb el-İsfehânî, sözü edilen çalışmaların zirveye en fazla yaklaştığı bir dönemde yaşamıştır. Bu sebeple O'nun için derlenmiş, toplanmış, tasnif edilmiş malumat ve bilgiye ulaşmak hiç de zor olmamıştır. Azimli çalışması, tasnif ve telif yeteneği, neredeyse her yönden orijinal üslubu bu alanda eşine az rastlanır bir eser yazmasına imkân sağlamıştır. Bu eser *Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân* veya *el-Müfredât li-Elfâzi'l-Kur'ân*'dır. Birçok âlim aynı sahada hem kendisinden önce hem de sonra pek eser yazmıştır. Denilebilir ki, zirveden sonrası da öncesi de ondan aşağıda kalmıştır.

Telif mahareti, üslup eşsizliği, insaflı bakış açısı ve yorumdaki isabetli değerlendirmeleri hem Râgıb'a hem de bir klasik olan *Müfredât*'ına dünya

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

çapında bir şöhret kazandırmıştır. Yazıldığı tarihin üzerinden yaklaşık 1000 yıl geçmiş olmasına rağmen hala ilk günlerdeki popülerliğini korumaktadır. Bu kadar geniş bir coğrafyada, on asırdır her müfessir, ilim adamı ve Kur'ân okuyucusu için bir el kitabı olma özelliğini korumaktadır.

Günümüzde Müfredât gibi bir esere ilk dönemlerden daha çok muhtaç olduğumuz açıktır. Müslüman nerede olursa olsun, hangi dili konuşur ve hangi kültürel havzada yetişirse yetişsin, Kur'ân'a dönmek, Ona yönelmek ve Onu anlayıp yaşamak durumundadır. Kur'an'ı anlamak ve hayata geçirmek için bize yardım edecek çalışmaların başında gelen eserlerden biri de *Müfredât*'tır. Bu eser, bizim inşafı incelememiz, anlamamız ve mefhumlarımızı onun ışığında tashih etmemiz gereken bir çalışmadır. Tıkandığımız, çeliştığımız, çatıştığımız yerde o bizim elimizden tutabilir ve bizi salim yaklaşıma yaklaştırabilir.

Biz bu çalışmada Râgıb İsfahânî'nin hayatını ve en önemli eseri *Müfredât*'ı doldurduğu boşluk, getirdiği metot, etkilediği çevreler gibi değişik açılardan ele alarak, değerlendirmeyi amaçlamaktayız.

A. RAGIB EL-İSFEHANİ, HAYATI, KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1. Doğumu, İsmi ve Yaşadığı Dönemin Kültürel Düzeyi

Merhum Râgıb İsfahan'da doğmuştur. İsfahan, onun doğduğu dönemde bir ilim merkezi konumundadır. Doğum tarihi hakkındaki bilgiler ihtilaflıdır. Yaklaşık hicri 350 yılında doğmuş olduğu sanılmaktadır¹.

Elde mevcut kaynaklar adının ne olduğu konusunda farklı bilgiler ihtiva etmektedir. Kaynaklarda geçen bilgiye göre adı, el-Hüseyin'dir. Biyografisini yazarların çoğu bu kanıdadır². Bu sebeple biz de Ragıb el-İsfehânî olarak şöhret

¹ Şemsüddin Muhammed b. Osman ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, tah. Şuayib el-Arnâvud, Bayrut, 1990, XVIII/120; es-Safedî, *el-Vâfi fi'l-Vefeyât*, Beyrut, 1410, XIII/45; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, Kahire 1373-1378/1954-1959, II/255; Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin*, IV, 59.

² ez-Zehebî, *Siyeru A'lâm* XVIII/120; es-Safedî, XIII/45; ez-Ziriklî, II/255; Kehhâle, IV, 59; el-Mecduddin Muhammed b. Ya'kub Feyrûzâbâdî, *el-Bulğa fi Târîhi Eimmeti'l-Luğa*, ys, ts, 69; Ebu Ahmed el-Kâsim eş-Şehrûzûrî, *Nüzhetu'l-Ervâh ve Ravdatu'l-Efrâh*, ys, ts, II/44; Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Buğyetu'l-Vuât*, Kahire 1426/2005, II/297; Hâcî Halîfe *Keşfu'z-Zunûn An Esâmî'l-Kütubi ve'l-Funûn*, ofset baskı, Beyrut 1395, I/36

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

bulmuş olan Ragıb'ın tam adını el-Huseyn (veya el-Mufaddal) b. Muhammed olarak tespit ettik. İsfehanlı olduğu için el-İsfehânî nispeti ile anılır.

İnsan, bir bitki veya ağaç gibi tamamen zaman ve mekân şartlarının mahsulü olmasa da, içinde yetiştiği kültürel, sosyal ve iktisadi şartlardan etkilenmektedir. Bu nedenle Ragıb'ın doğduğu kültürel ortamın verilmesi, onu anlamak açısından önemlidir.

Râgıb, içinde yetiştiği cemiyet ve kültürel havzanın yüksek düzeyinden azami ölçüde istifade etmesini bilmiş bir ilim adamıdır. Bu kültürel düzeyin tasavvuru ve betimlenmesi için ondan bir kuşak önce yaşayan ve döneminden önceki tüm İslami literatürü *el-Fihrist* adını taşıyan meşhur eserinde özetlemeye çalışan İbnu'n-Nedîm (385/1000)'in konuya ilişkin kaydettiği müellefâta bakmak o dönemin kültürel düzeyini anlamak için yeterli olacaktır³.

³ İbn Nedin'im Fihristin'de yer alan müellefatın özeti şu şekildedir: 1. *Tefsîru'l-Kur'ân*: Kur'an'ın açıklanması ve yorumu ile ilgili eserler (47 kitap). 2. *Meânî'l-Kur'ân, Müşkîlu'l-Kur'ân ve Mecâzu'l-Kur'ân*: Kur'ân ifadelerinin toplu anlami, problemleri gibi görünen ifadelerinin izahı ve mecazi ifadeleri ile ilgili yapıtlar (25 kitap). 3. *Kırââtü'l-Kur'ân*: Kur'ân'ın mevsûk ve şâz olan okuyuş biçimleri ile ilgili eserler (22 kitap). 4. *Muhtelif Kur'ân İlimlerini Muhtevi Eser*: Kur'ân'ın muhtelif alanlarıyla ilgili diğer eserler (21 kitap). 5. *Nasihü'l-Kur'ân ve Mensûhu*: Kur'ân'ın ahkâmî, hükümlerin birbirleriyle uyumu, toplumsal süreç içinde değişen dengelere göre hükümlerin öncelik sırası hakkında yazılan eserler (19 kitap). 6. *Kur'ân Ayetlerinin Sayısı*: Kur'ân'ın ayetlerini saymak için yazılmış eserler (Medîne, Mekke, Kûfe, Basra ve Şâm ehlinin yazdığı toplam 19 kitap). 7. *Garîbu'l-Kur'ân*: Kuran'ın kavramlarını ve sözcüklerini açıklayan eserler (13 kitap). 8. *Fedâilu'l-Kur'ân*: Kur'ân'ın bütün ve tafsili sûreleri, bölümleri hakkındaki takdirler ve övgüler hakkında yazılan eserler (12 kitap). 9. *el-Vakf ve'l-İbtidâ fi'l-Kur'ân*: Kur'ân'ın okunuşu sırasında nerelerde durulması gerektiği ve devam edildiğinde nereden başlanması gerektiğine ilişkin tafsilatlı döküm kitapları (12 kitap). 10. *Ahkâmu'l-Kur'ân*: Kur'ân'ın hukuk ve sosyal düzenlemelerle ilgili hükümlerin tespiti ve ortaya konması hakkında yazılan eserler (11 kitap). 11. *Müteşâbihü'l-Kur'ân*: Kur'ân'ın açık olmayan, kolay anlaşılmayan kavram ve ifadeleri hakkında yazılan eserler (10 kitap). 12. *İhtilâfu'l-Mesâhif*: Hicâz [Medîne, Mekke], Irak [Kûfe, Basra], Şam, Mısır, Azerbaycan bölgelerinde bulunan Mushaflar arasındaki yazılış ve okunuş farkları hakkında yazılan eserler (7 kitap). 13. *Eczâu'l-Kur'ân*: Kur'ân'ın cüzler halinde taksimi ve bunların başlangıç ve bitiş noktaları hakkında yazılan eserler (6 kitap). 14. *el-Vakfu't-Tâm fi'l-Kur'ân*: Kur'ân okunurken kesin durulması gereken yerlerle ilgili eserler (6 kitap). 15. *Luğâtü'l-Kur'ân*: Kur'ân'ın kullandığı Arapça'nın lehçe farklarını anlatan eserler (6 kitap). 16. *Nukât ve Şikeli'l-Kur'ân*: Kur'ân'ın noktalama ve hareketleri üzerine yazılan eserler (6 kitap). 17. *Lâmâtu'l-Kur'ân*: Kur'ân'ın içinde yer alan lâm harflerinin manaları üzerine yazılan eserler (4 kitap). 18. *Maktûu'l-Kur'ân ve Mevsûlu*: Kur'ân'ın edatları hakkında yazılan eserler (3 kitap). 19. *Hecâu'l-Mesâhif*: Mushafların kritiği ve değerlendirilmesine ilişkin eserler (3 kitap). 20. *İttifâku'l-Elfâz ve'l-Meânî fil-Kur'ân*: Lafızları ve manaları örtüşen (aynı olan) kelime ve ifadelerle ilgili eserler (2 kitap). 21. *Nuzûlu'l-Kur'ân*: Kur'ân'ın sûrelerini geldiği sıraya göre düzenleyen, bununla ilgili rivayetleri ve yorumları inceleyen eserler (2 kitap). Burada verilen eserler sadece İbnu'n-Nedîm'in 377/987

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

Râgıb İsfahani böyle bir kültürel ortamda dünyaya gelmiş ve bu gelişmenin zirvesine uzandığı bir dönemde yaşamıştır. Bu eserlerin tamamından haberdar olduğu kadar, onları tahlil edecek, yorumlayacak ve açıklarını kapatabilecek bir ilmi kemale erişmiş olduğuna kanaat getirdiğimiz Râgıb, *Müfredât* adını taşıyan şaheserini Kur'ân kültürünün doruğa çıktığı bu zaman diliminde yazmıştır.

Elimizdeki kaynaklar, Râgıb'ın kimin yanında okuduğuna, hangi ilimleri hangi hocalardan aldığına dair sağlıklı bilgi vermedikleri gibi, kimlere hocalık yaptığı, kimlerin onun yanında okuduklarına ilişkin malumat da vermezler. Dil ilimlerini ve Arapça'yı, Rey şehrinin tanınmış âlimlerinden ve Arap Dilinin büyük üstatlarından Muhammed b. Alî b. Ömer Ebu Mansûr el-Cebbân'ın (326/938) yanında okuduğu düşünülebilir. Çünkü Cebbân'ın zamanında ve O'nun bulunduğu yerde yaşamıştır. *Lisânu'l-Arab, eş-Şâmil fi'l-Luğa* gibi eserlerinden söz edilmektedir. İbn-i Sînâ (429/1037) ile tartışmaları meşhurdur. Zamanın yöneticileri de kendisine çok değer vermişlerdir. Onun için Cebbân'ın bu işte bir duayen olduğu tartışmasızdır.⁴ Bu durumda Râgıb'ın ondan istifade ettiğini düşünmek yanlış olmayacaktır.

2. Râgıb'ın Kişiliği ve Ulema Arasındaki Yeri

Râgıb, tevazu ve içine kapanmayı tercih eder, şöhret ve el üstünde tutulmaktan hoşlanmazdı. Yeri geldikçe: *Ben, kendini öven ve nefisini tezkiye etmekten Allah'a sığınırım*, derdi. Kendi kendini kınar ve yererdi. Kendini öven kişinin aslında kendini yerdiği ve kötülediğini düşünürdü. Kendi eserlerinde yazdığı şiirleri örnek verenlerin bu yaptıklarıyla akıllarının kusurunu faş

---

yılı Şaban ayında kaydettiğini belirttiği eserlerdir. Bunlara 120 küsur eser sahibi olup bunların büyük çoğunluğu Kur'ân ilimleriyle ilgili bulunan Ebû'l-Hasan Ahmed b. Ca'fer (334/945) [İbnu'l-Münâdî]'nin (272/883) eserleri dâhil edilmemiştir. Ayrıca her biri asrının Kur'ân ilimleri duayeni konumunda bulunan Ebû Bekr Ahmed b. Mûsâ (İbn Mücâhid: 324/936), Ebû Bekr Ahmed b. Kâmil b. Halef (İbn Kâmil), Abdulvâhid b. Ömer (Ebû Tâhir: 349/960), Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasan (İbn Miksem: 362/973), Muhammed b. el-Hasan (Ebû Berk en-Nakkâş: 351/962) gibi ulemanın Kur'ân ve ilimlerine ilişkin eserleri bu liste dışında kaydedilmiştir. Muhammed b. İshak en-Nedîm, **el-Fihrist**, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 1398/1978,47-58.

⁴ Şihabuddin Ebu Abdillâh Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Üdebâ**, Beyrut 1955-1957, XVIII/260; Suyûtî, *Buğye*, IV/176.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

ettiklerini söylerdi. Kendisi, erdemlerinin gizli kalmasını tercih eden Sûfiye'den sayılmıştır⁵.

*Müfredât'*ın Önsöz'ünde onun nasıl duyarlı, hassas, dikkatli bir gönül insanı olduğunu ve tüm çalışmalarındaki temel eğilimini görmek mümkündür⁶.

⁵ Hücvîrî (465/1072) onu tarikatın efendilerinden saymıştır Ebû'l-Hasan Ali el-Hücvîrî, **Keşfu'l-Mahcûb**, II/584; ayrıca Râgıb, **el-Muhâdarât**, I/7, 110. Râgıb'ın, *Müfredât'*ın Önsöz'ünü şu cümleyle bitirmesi de buna bir işaret sayılabilir: "Yüce Allah, muvaffak kılmayı önderimiz, takvayı kılavuzumuz yapsın; bize verdiklerinden bizi faydalandırın ve onu: *Azığınızı hazırlayınız; çünkü azıkların en hayırlısı takvadır* (Bakara, 2/197) sözünde emredilen azığın toplanmasında bize yardımcı kılın." Râgıb'ın İki paragraf önce söyledikleri de bu ruhu betimler gibidir: "Bu bağlamda kendi alanında yeterli olan yazdıklarım, beni hayırlar yolunda yarışmaktan ve bizi: *Rabbinizden bir mağfirete koşunuz* (57/Hadid 21) sözü ile teşvik ettiği şeylerden alıkoymaktadır. Allah bize o mağfirete kavuşma yolunu kolaylaştırsın". Râgıb el-İsfahânî, **Müfredât: Kur'ân İstılahları Sözlüğü**, çev. Abdulbaki Güneş-Mehmet Yolcu, Çıra Yay. İstanbul 2006, I/28.

⁶ "Ben, *Kur'ân'ın Faydalarına Dikkat Çeken Risalede* demiştim ki: Yüce Allah, Peygamberliği, bizim peygamberimizin peygamberliğiyle sora erdirdiği, onların şeriatlarını da onun şeriatıyla bir açıdan yürürlükten kaldırıp bir açıdan da: *Bugün Sizin için Dininizi kemale erdirdim ve size verdiğim nimetimi tamamladım ve sizin için Dîn olarak İslâm'a razı oldum* (5/Mâide 3) âyetinde ifade ettiği gibi, kemale erdirdiği gibi, O'na gönderdiği Kitabını da ilki ilk ümmetlerden itibaren gelmiş olan ilâhî kitapların meyvesini/özünü mutlak anlamda içeren bir kitap kılmıştır. Buna da: *Tertemiz kılınmış suhuflar okur; onlarda değerli kitaplar vardır* (98/Beyyine 2-3) âyetiyle dikkat çekmiştir. Bu Kitabın mucizelerinden birini de, O'nu, küçük hacmine rağmen, alabildiğine geniş manaları taşıyan bir hususiyete sahip kılmasıdır. Öyle ki, bütün bir insanlığın akılları O'nu tamamıyla elde etmekten aciz kalmakta, dünyanın tüm imkânları O'nun tüm haklarını vermekten aciz düşmektedir. Nitekim kendisi de buna dikkat çekmiştir: *Eğer yeryüzündeki ağaçlar kalem olsa, deniz de, yedi denizle ona destek olsa, Allah'ın kelimeleri [maktûrâtı, akla durgunluk veren sistemleri ve malûmâtı yine anlatmakla] tükenmez; Allah aziz ve hakîmdir* (31/Lokman 27).

"Ben, *ez-Zerâ ilâ Mekârimi's-Sherîa* kitabımda⁶ işaret etmiştim ki: Kur'ân, her ne kadar görmesini sağlayacak bir nuru ve kendisine yönelenlere fayda vermekten tamamen hali olmasa da, şairin dediği gibidir: *Dolunay gibidir; nereye dönsen onu görürsün, senin gözlerine bir nur huzmesi gönderir. Gökyüzünün kalbinde duran Güneş gibidir, ışığı doğunun da batının da ülkelerini sarar.* (Bu iki beyit, Ebû't-Tayyib el-Mütenebbî'nindir. **Şerhu Divani'l-Mütenebbî**, I/130; Suyûtî, **Mu'terekü'l-Akrân**, I/23)

"Şu var ki, Kur'ânî aydınlanmanın güzelliklerine basireti aydınlanmış kişilerden başkası nüfuz edemez; güzel meyvelerini tertemiz ellerden başkası toplayamaz; şifalarının faydalarına arınmış gönüllerden başkası erişemez. Nitekim Yüce Allah, O'nu ellerine alanları nitelerken bunu açıklamıştır: *Şüphesiz o, değerli bir Kur'ân'dır; korunmuş bir kitaptadır; temiz kılınmışlardan başkası ona dokunamaz* (56/Vâkıa 77-79). Onu dinleyenleri tanımlarken de buyurur ki: *De ki: O, iman edenler için yol gösterici ve şifadır. İman etmeyenlerin ise, kulaklarında bir ağırlık vardır ve O, onların gözlerine/basiretlerine kapalıdır* (41/Fussilet 44).

"Yine belirtmişim ki, nasıl ki, bereketleri taşıyan melekler içinde sûret/resim ve köpek bulunan eve girmezse, apaçık delilleri kendilerine sekîneler de içinde kibir ve hırs bulunan kalbe girmezler. Çünkü pis kadınlar, pis erkekler içindir; pis erkekler de pis kadınlar içindir. Temiz kadınlar, temiz erkekler içindir; temiz erkekler de temiz kadınlar içindir[Yani, bunlar onlara yakışır, onlar bunlara layıktır].

"Adı geçen Risâlede, kişiye elde edildiğinde gerçek bilgilerin yolunu açan azığın nasıl kazanılacağını göstermeye çalıştım. Böylece kişi, insan gücünün erişebileceği hüküm ve hikmetlerin en yücesine ulaşma, Allah'ın Kitabından göklerin ve yerin melekûtuna kadar her

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

Râgıb'ın, ilmî tetkik ve tettebbuunu dile getirip takdir edenlerin hepsini burada vermemiz mümkün olmadığı gibi gerekli de değildir. Ancak önemli birkaç veriyi kaydetmeden de geçemeyiz.

Bu bağlamda Zehebî der ki: "Mahir bir allâme ve eşsiz bir muhakkik/incelemeceydi. Kalamcılarının en zekilerinden biriydi"⁷.

Beyhakî (320/932) ve Şehruzûrî(538/1153), Râgıb hakkında şöyle derler: "İslam'ın bilgelerinden biriydi; Şerîat ve Hikmeti bütünleştiren odur. Ma'kûlât konusundaki yetkinliği daha baskındı"⁸.

Salah es-Safedî (764/1362) onun hakkında şunları kaydeder: "İlmin ileri gelen büyüklerinden, faziletin ünlülerinden biridir. İlmin birden çok alanında muhakkik bir kişidir. Muhakkikliğini, ilimlerdeki derinliğini ve gücünü gösteren pek çok eseri vardır.⁹ Onun üzerinde bir çalışma yapan es-Sârîsî ise şu tespitleri yapmaktadır: Yaratılış ve ahlak açısından güzel bir kişiydi. İnsanlarla güzel diyalogundan dolayı onları hemen etkisi altına alırdı. Başlıca üç eylemi vardı: Vaaz etmek, ders vermek ve kitap yazmak. Pek çok değerli kitabı vardır. İlginç tartışmaları vardır"¹⁰.

Muhammed Bakır Huvansârî (1895) ise, Râgıb hakkındaki takdirkar tespit ve takdirlerini şu cümlelerle dile getirmektedir: "İmam, edip, büyük hafız, Arapça, Arap Dilbilimi, Hadis, Şiir, Yazarlık, Ahlak, Hikmet, Kelâm, Öncekilerin ilimleri (Ricâl ve Tarih) vd âlimidir. Kadr u kıymeti her tür takdirin üstündedir. Avâm da havâs da onu takdir etmiştir. Özellikle Arap Dilbilimi alanında

---

şeye muttali olma imkânına kavuşacak ve Yüce Allah'ın Sözü'nün: *Kitapta hiçbir şeyi ihmal etmedik* (6/En'am 38) âyetinde nitelediği gibi olduğunu kesin biçimde görebilecektir.

"Yüce Allah bizi, bu makama erişene ve bu onura kavuşana kadar Hidayetini esirgemediği kullarından eylesin. Malumdur ki, Allah'ın Hidayet vermediğine, bir insan yol gösteremez. Tıpkı Yüce Allah'ın, peygamberine (sas) bildirdiği gibi: *Sen sevdiğine/dilediğine hidayet veremezsin; sadece Allah dilediğine hidayet verebilir* (28/Kasas 58)". Râgıb el-İsfahânî, *Müfredât: Kur'an İstılahları Sözlüğü*, çev. Abdulabaki Güneş-Mehmet Yolcu, Çıra Yay. İstanbul 2006, I/31-33

⁷ Zehebi, XVIII/120.

⁸ *Târîhu Hukemâi'l-İslâm*, 112; *Nüzhetu'l-Ervâh*, II/44.

⁹ Safedi, XIII/45.

¹⁰ Es-Sârîsî, *er-Râgıbu'l-İsfahânî ve Cuhûduhû*, 33.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

derinleşmiştir. el-Muhâdarât'ından anlaşıldığına göre, Şâfiî mezhebine mensuptur"¹¹.

Yâkût el-Hamevî'den (626/1229) yaptığı alıntıda da Huvansârî, Râgıb hakkında şöyle denmektedir: "Mu'cemu'l-Udebâ'nın müellifi der ki: el-Hüseyn b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, ilmin ileri gelen önderlerinden biridir. Birden çok alanda derinleşmiştir; edebiyat ve hikmetin öncülerinden biridir. Onun Tefsiru'l-Kur'an adlı bir kitabı vardır; büyük bir kitap olduğu söylenmiştir"¹².

Ragıb'ın dini bilimler alanında kendini yetiştirmiş bir alim olarak, edebi ilimler sahasında özellikle, Araplar arasında güzel söz söylemek sanatının zirvesi kabul edilen şiir konusunda da kendini göstermesi gereken bir edip olması akla gelmektedir. Ancak Râgıb'ın şiiri ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır. Birkaç beyit dışında kendisine izafe edilen şiir de yoktur. Biyografisinde en fazla iki beytine işaret edilmiştir¹³. Bunun yanında Ebû'l-Kâsım b. Ebû'l-Alâ ile kitabı ödünç verme/vermeme ile ilgili yazışmasında geçen şiirine de rastlanmıştır¹⁴. Kimi zaman söylemediği/yazmadığı beyitlerin kendisine nispet edildiğine de rastlanmaktadır¹⁵.

3. Râgıb'ın Hayatında Gözlenen Zorluk Günleri

Râgıb, *el-Meâni'l-Ekber* kitabını yazıp *İhticâcu'l-Kıraât* adını taşıyan kitabını dikte ettikten sonra bir süre inzivaya çekilmiştir. Kendisinin ifadesine göre: Bu bir kalp halveti değil, bir göz halvetidir; ihtiyârî değil, ıztırârîdir; hatta zor ve baskı ile gerçekleşmiş bir inzivadır.

Bu dönemde Râgıb herhalde dönemin veziri ile bir görüşme esnasında ihtilafa düşmüş, etrafındakiler susmasını telkin etmesine rağmen, o kendisine itiraz anlamında cevap vermekten vazgeçmemiştir. Bunun sonucunda daha önce

¹¹ Muhammed Bakır Huvensârî, *Ravdâtu'l-Cennât*, 238-250.

¹² Huvensârî, 248

¹³ Şehrüzürî, *Nüzhet*, I/44.

¹⁴ *Muhâdarâtu'l-Udebâ'*, I/109-110.

¹⁵ Râgıb'ın hayatını inceleyen Dr. Es-Sârîsî, *er-Râgıbu'l-İsfahânî ve Cuhûduhu* adlı çalışmasında Râgıb'ın *Mecmau'l-Belâğa* (s. 397) kitabından nakil yaparken Abdullah b. Cud'ân'ın bir şiirini ona izafe etmiştir. Nehrâvî, *el-Celisu's-Sâlih*, II/238; İbn Kuteybe, *Uyûnu'l-Ahbâr*, II/33.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

iyi olduğu anlaşılan ilişkileri bozulmuş ve sonunda göz hapsedilmesinde tutulmasına yol açmıştır.

Kendisi bu dönemden bahsederken der ki: *Bu dönemde yalnızlığımı Kur'ân ile giderdim, eğer o olmasaydı, ben bu durumla başa çıkamazdım.* Haksızlık karşısında canının çok sıkıldığı ve moralinin bozulduğu, görüş ve karar vermede zorlandığı, umutlarının darmadağın olduğu bu dönemin ne kadar sürdüğü tespit edilememiştir.

4. Râgıb'ın Tespit Edilebilen Eserleri

Hicri IV. asırda yaşayan Râgıb, değişik alanlarda pek çok eser yazmıştır. Çünkü bu asır, ilmî inkişafın (bilimsel gelişmenin), kalkınma ve yükselmenin en parlak olduğu dönemlerden biridir. Râgıb'ın tespit edebildiğimiz başlıca eserleri şunlardır:

1. *Kitâbu'l-Mufredât fi Garîb'il-Kur'ân* (Bu eser, ikinci bölümde ele alınacaktır)

2. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Tefsirinin adı *Camiu't-Tefsîr*dir. Râgıb bizzat kendisi *Hillu Müteşâbihâti'l-Kur'an* kitabında Kafirûn sûresini anlatırken şöyle der: Biz *Câmiu't-Tefsîr* kitabımızda buna birkaç açıdan cevap verdik.¹⁶

Keşfu'z-Zunûn'un yazarı Hâcî Halîfe der ki: Bu muteber bir tefsirdir, bir cilttir. İlk sözü: *el-hamdu li'l-Lahi ala âlâihi...* Baş tarafında tefsirle ilgili faydalı açıklamalar yapmıştır. Metodu, önce bir ayetler topluluğunu vermekte, sonra onları ana hatları ile açıklamaktır. Bu, Beydâvî'nin *Envâru't-Tenzîl*'de kullandığı kaynak kitaplardan biridir.¹⁷ Tefsirinin önsözü Fâtiha sûresi ve Bakara'nın baş tarafları ile birliktedir. Ahmet Ferhât'ın tahkiki ile Kuveyt'te Dâru'd-Da'va tarafından basılmıştır.

Feyrûzâbâdî (817/1414) der ki: Râgıb'ın on cilt halinde büyük bir tefsiri vardır. Kendisi tahkikin zirvesindedir. Buradan anlaşılıyor ki: Râgıb'ın biri büyük, biri de küçük olan iki tefsiri mevcuttur. Tefsirinin bir nüshası Veliyuddin Cârullah Kütüphanesi'nde yazma olarak bulunmaktadır. Bu nüshâda *Giriş*'inin başından Mâide sûresinin başına kadarki kısım bulunmaktadır. Bu 350 varak

¹⁶ **Hillu Müteşâbihâti'l-Kur'an**, Yazma nüshası/varak: 280.

¹⁷ Hacı Halife, I/477.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

tutmaktadır. Onun diğer kısmı şimdiye kadar görülüp tespit edilebilmiş değildir. Râgıb'a, nispet edilen muhtasar bir tefsir daha vardır ki, *Muhtesaru Tefsiri Müteşâbihâti'l-Kur'ân* adı ile basılmıştır. Bunun Yemen'de Mescid-i Sen'â Kütüphanesi'nde 165 varak tutan bir nüshâsı bulunmaktadır. Fakat bunun Râgıb'a ait olduğunun mevsûk delillerle teyit edilmesi gerekmektedir.

3. *Durratu't-Te'vîl fi Müteşâbihi't-Tenzîl*. Ben öyle sanıyorum ki, bunun ismi *Durratu't-Te'vîl fi Hilli Müteşâbihâti'l-Kur'ân*'dır. Pek çok araştırmacı bunları ayrı birer kitap olarak göstermektedir. Aslında her ikisi de aynıdır. Hâcî Halîfe, *Durratu't-Te'vîl fi Hilli Müteşâbihâti't-Tenzîl* kitabını zikretmekte ve Râgıb'ın bu kitabı *el-Meâni'l-Kebîr ve İhticâcu'l-Kurrâ'* kitaplarını yazdıktan sonra yazdığını kaydetmektedir. Öte yandan Râgıb'ın, *Durratu't-Te'vîl* diye adlandırılan *Hillu Müteşâbihâti'l-Kur'ân* kitabının başında bu bilgileri kaydettiği de görülmektedir.¹⁸

Brockelmann (1956) da *Hillu Müteşâbihâti'l-Kur'an* kitabından söz ederken onu ayrı bir kitap olarak gösterir ve der ki: Bu eser, Ragıp Paşa Kütüphanesi'nde bulunan 180 numaralı yazmadır. *Durratu't-Te'vîl* kitabının ise, Süleymaniye Kütüphanesi'nde Esad Efendi bölümünde ve Britanya Müzesi'nde *Durratu't-Te'vîl* kitabının yazmaları bulunmaktadır. Fakat bu yapıt, Ragıp Paşa Kütüphanesi'nde mevcut olan *Hillu Müteşâbihâti'l-Kur'ân* kitabının aynıdır.

Bazı araştırmacılar el-Hatîb el-İskafiye nispet edilen *Durratu't-Tenzîl ve Gurratu'l- Te'vîl* adıyla basılan kitabın Râgıb'ın bu kitabının aynısı olduğunu belirtmiştir. Bu uzak bir ihtimal değildir. Her iki kitabı karşılaştırdığımızda aralarında büyük bir uyum olduğunu görüyoruz. Sadece ilk sayfada birtakım farklılıklar vardır. Kanaatime göre bu kitap Râgıb'ındır. Sadece ilk sayfası bilerek ya da bilmeyerek onun baş tarafına konmuştur. Burada deniyor ki: İbn Ebû'l-Farac el-Ürdüstanî diye tanınan İbrahim b. Ali b. Muhammed kaydetmiştir ki: Bu *Mesâil*'i Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-Hatîb, Fahriye kalesinde imlâ etmiştir. Yine burada Hatîb'in Hurûf-u Mukattaa ile ilgili bir kitabının olduğu zikredilmiştir. Râgıb'ın ise, böyle bir kitabının olduğundan söz edilmemiştir.

¹⁸ *Hillu Müteşâbihâti'l-Kur'an*, v. 1.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

4. *Tahkîku'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'an*. Bu kitabı Râgıb, *ez-Zerîa ilâ Mekarimi's-Şerîa'nın* önsözünde; Hâcî Halîfe (1068/1657), *Keşfu'z-Zunûn'da* (I, 377), Brockelmann (1956) da *Tarihu'l-Edebi'l-Arabî* (V, 211) de zikretmiştir, Brockelman, bu kitabı edebiyatla ilgili olarak göstermiş ve onun Meşhed'te bir yazması olduğunu kaydetmiştir. Bunun Meşhed'teki Kitabhane-i Astone (Kudüs) nüshasından alınma bir kopyası Ümmü'l-Kurâ'da bulunmaktadır. Bu nüshanın, karşılaştırmadan sonra Râgıb'ın *el-İ'tikâd* kitabı olduğu ve adı geçen *Tahkîku'l-Beyân* kitabı olmadığı tespit edilmiştir. Buna göre, adı geçen kitap şu an kayıp sayılmaktadır. (*Müfredât'ın Dâvudî tahkiki*, s. 10).

5. *İhticâcul-Kurrâ'*: Bu eseri, Râgıb, *Hillu Müteşâbihâti'l-Kur'an* kitabının Önsöz'ünde, Hâcî Halîfe de *Keşfu'z-Zunûn'da* (II, 15) kaydetmiştir.

6. *el-Meâni'l-Ekber*: Râgıb, *Hillu Müteşâbihâti'l-Kur'an* kitabının Giriş'inde Hâcî Halîfe de *Keşfu'z-Zunûn'da* (II, 1729) zikretmiştir.

7. *er-Risâletu'l-Münebbihetu alâ Fevâidu'l-Kur'an*. Râgıb, *Müfredât'ın Giriş'inde* ve *harf* maddesinde bu eserini zikretmiştir. Fakat bu eserin herhangi bir nüshasına rastlanmıştır. Öneme binaen orijinal adını da verelim: (الرَّسَالَةُ الْمُنْبَهَةُ عَلَى فَوَائِدِ الْقُرْآنِ).

8. *Muhâderâtu'l-Udebâ ve Muhâverâtu'l-Buleğâ ve's-Şuarâ*. Bu edebiyat alanında büyük şöhreti olan bir kitaptır. Beyrut'ta Mektebetu'l-Hayat tarafından iki cilt halinde basılmıştır. Fakat kişiler ve şiirlerde pek çok baskı hatası, tashif ve tahrif bulunmaktadır. Bu kitap, zamanında, öneminden dolayı, vezirlere ve emirlere hediye edilirdi. İbn Ebû Useybi'a (669/1270), *Tabakâtu'l-Etibbâ'da* (s.369) belirtir ki, Emînu'd-Devle İbnu't-Tilmîz, *el-Muhâdarât* kitabını vezir İbn Sadaka'ya hediye etmiştir.

9. *Mecmau'l-Belağâ. Efânînu'l-Belâğâ* diye de bilinen bu kitap, Ammân'da Mektebetu'l-Aksâ tarafından Dr. Ömer Sârîsî tahkiki ile basılmıştır. Bu güzel bir çalışmadır, fakat pek çok meşhur şiir, şairlerine nispet edilmemiştir.

10. *Edebu's-Şatranç*. Brockelmann, bu eseri zikretmiş (V, 211) ama şu ana kadar onun herhangi bir nüshasına rastlanmamıştır.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

11. *Muhtasaru Islahi'l-Mantık*. Bu eserin, Ummu'l-Kurâ Üniversitesi İslami Araştırmalar Merkezinde (Nu:316) bir yazma nüshası vardır. Bu, Teymûriye Kütüphanesindeki nüshasının (Nu:137) bir kopyasıdır.

12. *Risâletun Fî Âdâbi Muhâletati'n-Nâs*: Esad Efendi Kütüphanesi'nde bulunan *Resâilu li'r-Râgıb Mecmuası* içinde yer alan bir yazma nüshası mevcuttur.

13. *Risâletun fî'l-İ'tikâd*: Bu kitap üzerine Ahter Cemal Muhammed Lokman tarafından Mekke-i Mükerrreme'deki Ümmü'l-Kurâ Üniversitesinin Akîde Bölümünde hicri 1401-1402/1981-1982 yılında bir mastır tezi hazırlanmıştır. Tezi yöneten Muhyiddîn es-Sâfî'dir. Bu çalışma daktilo sayfasıyla 400 sayfadır.

14. *ez-Zerîa ilâ Mekârimi's-Şerîa*: (الدَّرِيْعَةُ إِلَى مَكَارِمِ الشَّرِيْعَةِ) Bu yapıt birkaç kere basılmıştır. En son Dr. Muhammed Ebu'l-Yezîd el-Acemî tahkikiyle yayınlanmıştır. Kendisi, Râgıb ile el-Hüseyn b. Muhammed b. Sükkere'yi karıştırmış ve onunla ilgili bilgileri Râgıb için vermiştir. Hâcî Halîfe der ki: *İmam Gazali, ez-Zerîa kitabını kendinden ayırmaz ve onun nefisliğini dile getirirdi. Şunu da belirtmek gerekir ki, Gazali'nin de ez-Zerîa ilâ Mekârimi's-Şerîa adını taşıyan bir eseri vardır. Onun için, kendi kitabını mı yoksa Râgıb'ın kitabını mı bu kadar sevdiği kesinlik kazanmamıştır. Bundan ayır olarak Gazali, Râgıb'ın kitaplarından etkilenmiş ve Meâricu'l-Kuds'ta Akıl ve Şerîat'ın birbirine ihtiyacını güzelce açıklayan bütün bir bölümü Râgıb'ın Tafsilu'n-Neş'eteyn kitabından nakletmiştir.*¹⁹

15. *Tafsilu'n-Neş'eteyn ve Tahsilu's-Saâdeteyn*: Bu eserini Vezir Ebû'l-Abbâs el-Mufaddal b. Muhammed ed-Dabbî (İbn Ebû'd-Dabbî) için yazmıştır. Bu da birkaç defa basılmıştır. Son baskısı Dr. Abdulhamîd en-Neccâr tarafından tahkik edilip 1408/1988'de Dâru'l-Garbi'l-İslâmî tarafından yapılmıştır. Bu baskıda Râgıb hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

16. *el-Îmân ve'l-Küfr*: *Hediyetu'l-Ârifîn* müellifi onu kaydetmiştir ama onunla ilgili herhangi bir bilgiye ulaşamamıştır.

¹⁹ Hâcî Halîfe, 1/826; Ebu Hamid Muhammed Gazali, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, Önsözü, tahkik: Dr. Tabâne, Beyrut, ts, 22.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

17. *Risâletun fî Merâtibi'l-Ulûm*: Esad Efendi Kütüphanesi'nde bulunan *Resâilu'r-Râgıb* içinde (Nu:3654) yedi varaklık bir yazması mevcuttur.

18. *Kitâbu Kelimâti's-Sâhâbe*: el-Beyhakî, *Târîhu Hukemâi'l-İslâm*'da (s.112) bu eseri zikretmiştir.

19. *Usûlu'l-İştikâk*: Râgıb, *Müfredât*'ın *cedara* maddesinde bu kitabı zikretmiştir.

20. *Risâletun fî Şerhi Hadîsi Setefteriku Ümmetî ve'l-Cem'u Beyne'r-Rivâyeteyni li'l-Hadîs el-Ûlâ*; Küllühâ fi'n-Nâri illâ Vahide ve's-Sânî: Küllühâ fi'l-Cenneti İllâ Vâhide. Râgıb, *ez-Zerîa* kitabında (s.132) bu kitaptan bahsetmiştir.

21. *Kitâbu Şarafi't-Tasavvuf ...* Râgıb, *Tefsîr*inde (varak 42 ve 50) bu eserinden bahsetmiştir.

22. *Tahkîku'l-Elfâzi'l-Muterâdife Alâ'l-Ma'nâ'l-Vâhid ve mâ Beynehumâ mine'l-Furûki'l-Gâmidâ*: Uzunluğunu göz önünde bulundurarak orijinal ismini de verelim: الألفاظ المترادفة على المعنى الواحد، وَمَا بَيْنَهَا مِنَ الْفُرُوقِ الْغَامِضَةِ Râgıb, *Müfredât*'ında ve *Tefsîr*inde (varak: 54) bu eserinden söz etmiştir. *Müfredât*'ın Önsöz'ünde der ki: Bu kitaptan sonra, Allah diler ve ömür verirse, *bir manaya gelen müteradif kavramları ve onlar arasındaki gizli farkları inceleyen bir kitap yazacağım*. O zaman, her yerde kullanılan bir kelimenin neden başka bir müteradifi ile kullanılmadığı da ortaya çıkacaktır. Sözelimi, neden bir yerde *kalb*, bir yerde *fuâd*, bir yerde *sadr* denmiştir. Öte yandan, bir kıssa anlatıldıktan sonra neden bazen: *Bunda iman eden bir topluluk için âyetler/libretler vardır* (30/Rûm 37); bazen: *Tefekkür eden bir topluluk için* (10/Yûnus 24); bazen: *Bilen bir kavim için* (2/Bakara 230); bazen: *Derinden anlamaya çalışan* (6/En'âm 98); bazen: *Uzbakış sahipleri için* (3/Âl-i İmran 13); bazen: *hicr sahipleri için* (89/Fecr 5); bazen de: *Nuhâ sahipleri için* (20/Taha 54) denmektedir? Buna benzer konular çoktur. Bu konuda hakkı tahkik, batılı iptal etmeyenler bunların hepsinin bir olduğunu düşünürler. Bunlar, sözelimi, الحمد لله *elhamdu lillâh* ifadesini الشكر لله *eş-şükürü lillah* diye açıkladıklarında veya لا ريب فيه *lâ raybe fihi* sözünü لا شك فيه *lâ şekke fihi* diye açıkladıklarında Kur'ân'ı açıkladıklarını ve ona yeterince açıklık kazandırdıklarını sanırlar.

23. *Risâletu Tahkîki Münâsebâti'l-Elfâz*: Râgıb, *Müfredât*'ın Giriş'inde bu eserinin adını kaydetmiştir.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

Son olarak şunu kaydedelim ki, Medîne-i Münevvere'deki Ârif Hikmet Kütüphanesi'nde *Atbâku'z-Zeheb* adında Râgıb'a nispet edilmiş bir kitap vardır. Bu, Zemahşerî'nin *Atbâku'z-Zeheb* adındaki kitabına tenkitler içermektedir. Burada kitabın yazma iki nüshası bulunmaktadır. Bunun Râgıb'a ait olmadığı ise, açıktır. Çünkü Râgıb, Zemahşerî'den (528/1134) bir asır önce vefat etmiştir. Doğru olan bu kitabın, Abdülmümin b. Hibetullah el-İsfahânî'ye ait olduğudur. Bu eser Mısır'da Bulak matbaası tarafından basılmıştır. el-Haremu'l-Medenî Kütüphanesi'nde bir nüshası bulunmaktadır.²⁰

5. Râgıb'ın *Telifâtında İzlediği Metot*

Râgıb genel ilke olarak şeriat ile hikmeti [beşeri ilimleri] bağdaştırma yolunu izlemiştir. Bu bağlamda Şehruzûrî (538/1143)) der ki: *Râgıb, eserlerinde Şeriat ile Hikmeti bağdaştırma yolunu izlemiştir.*²¹ Gazâlî (505/1111), Şehristânî (548/1153), Ebû'l-Velîd Muhammed b. Rüşd (595/1198), Şemsedin Fenârî, Fâdıl Kâdîzâde Rûmî ve Ebû Ali İsâ [[İbn Zur'a] el-Bağdâdî (399/1008) gibi âlimler de Şeriat ile Hikmeti bağdaştırmak için gayret sarf edenlerdendir.²²

Bununla beraber Râgıb, Şeriatı esas ve ölçü olarak almış, hukemâ/bilgelerin sözlerini ona göre değerlendirmiş, uygun olanlarını almış, olmayanlarını almamıştır. Onun için *ez-Zerîa* kitabında der ki: Derin ilim sahibi hekîm/bilgenin görevi peygambere uyararak şu sözünün gereğini yapmaktır: *Biz peygamberler topluluğu insanları yerli yerine koymak²³ ve onlara akıllarının alabilecekleri şekilde konuşmakla yükümlü tutulduk.*²⁴

Râgıb, der ki: Bazı bilgelere soruldu: *Herkese yeten bir şey var mıdır?* Cevap verdiler: *Evet; güzel ahlak sahibi olman ve herkese karşı iyi niyet taşımandır.*²⁵ Râgıb bundan sonra şeriatın buna yakın hükmünü ifade eden peygamberin sözünü

²⁰ Safvân Adnân Dâvudî (muhakkik), *Müfredâtu Elfâzi'l-Kurân*, 13.

²¹ Şehrezuri, *Nüzhe*, I/44.

²² Hacı Halife, I/24, 680; Şehrezuri, *Nüzhe*, II/59, 99-100.

²³ Bu hadisi Müslim *Sahîh*'inin *Mukaddimesinde* ufak değişikliklerle *talikan* kaydetmiştir. Hadisin ikinci kısmı olan *İnsanlara akıllarının alacaklarına uygun konuşmakla yükümlü kıldık*, ifadesini, Deylemî, zayıf bir senetle İbn Abbas'tan *merfu* olarak rivayet etmiştir. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I/194.

²⁴ Huseyn b. M. er-Râgıb el-İsfahânî, *ez-Zerîa ilâ Mekârimi's-Şerîa*, thk. Taha Abdurrauf Sa'd, Mısır 1413/1993, 121.

²⁵ Ragıb, *Ez-Zeria*, 46.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

aktarmaktadır: *Siz tüm insanlara mallarınızla yardım edemezsiniz, öyleyse ahlakınızla hepsine iyi davranmaya çalışınız.*²⁶

Kim bir şeyi bilmezse, ona düşman olur; insanlar, bilmediklerinin düşmanıdırlar. Nitekim Yüce Allah da: Kâfirler, iman edenlere: *Eğer o iyi olsaydı, bizden önce onlar ona koşmazlardı. Çünkü: Onlar, O'nunla hidayet bulmamış olduklarından: Bu, çok eski bir iftiradır diyeceklerdir (46/Ahkâf 11) buyurmuştur.*²⁷

Öğretmen, öğrencilerini, evladı gibi görmelidir; çünkü öğretmenlik, anne-babalıktan daha değerli bir makamdır. İskender'e sorulmuş: Öğretmenin mi daha çok saygıdeğerdir yoksa baban mı? Öğretmenim, diye cevap vermiştir; zira: Öğretmen, ebedi hayatımı hazırlayandır; babam ise, fani hayatımın sebebidir. Peygamber de buna işaret etmiştir: *Ben sizin için bir baba gibiyim; size bilmediklerinizi öğretirim.*²⁸

Bazı bilgiler, *yemin*, söz söyleyenin yalan söylediğine işaret eder. Yemin alışkanlığı, kişinin sözüne güvenilmemesinden kaynaklandığını ifade etmişlerdir.²⁹ Yüce Allah da buyurur ki: *Benim âyetlerimi az bir paraya satmayın (2/Bakara 41), başka bir yerde: Allah'ı, iyilik etmeye, takvaya ve insanların arasını düzeltmeye karşı bir kalkan olarak kullanmayınız (2/Bakara 224).*

Kimi Hukemâ, Allah'ı tanımaya çalışan insanın durumu, kendinin yanındaki şeyi, uzaklarda arayan kişi gibidir, derler.³⁰ Yüce Allah da: *Nerede olursanız olun, O, sizinle beraberdir (57/Hadid 4) buyurur ve yine: Gökte ilah olan O'dur, Yerde ilah olan da O'dur (43/Zuhruf 84).*

Bilgelerin her anlattığı Şerîat'a uymaz. Râgıb, kanaatle ilgili olarak peygamberin @: *Dınarın kulu mahvolmuştur, dirhemın kulu mahvolmuştur* (نعس عبد)

²⁶ Bu hadisi, Hâkim, Bezzâr, İbn Adî ve Beyhakî, Ebû Hüreyre kanalıyla almışlardır. Aclûnî, I/217.

²⁷ Râgıb, *Ez-Zeria*, 112.

²⁸ Bu hadisi, Ebû Dâvûd, Tahâret 4; Nesâî, İbn Mâce, Ahmed ve İbn Hibbân tahric etmiştir. **el-Fethu'l-Kebîr**, I/437.

²⁹ Râgıb, *ez-Zeria*, 145.

³⁰ Râgıb, *el-Mufredât*, "betane" mad.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

(تعس عبد الدينار) sözü³¹ aktardıktan sonra der ki: Bir bilgeye: *Neden hiç üzülüyor sun?* diye soruldu. Dedi ki: *Çünkü beni üzecek bir şey bulamıyorum.*³²

Râgıb der ki: Züht, bazılarının sandığı gibi, Maneviye, Brahmanizm ve Ruhbanlık değildir, yani: [Bu düşünce ve inançlarda betimlendiği gibi] İnsanın işini gücünü terk etmesi değildir. Böyle bir şey, dünyanın yıkılmasına yol açar, Allah'ın takdir ve tedbire ilişkin kaidelerine aykırıdır. Gerçek zâhid, dünyadan yüz çeviren ahreti arzu edendir; dünyayı, ahret karşılığında satın alandır. Yüce Allah buyurur ki: *Allah, müminlerin canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır* (9/Tevbe 111). Bu ise, satılan ve satın alınan şeyin değerini bilmeye bağlıdır. Satın alınanın, satılandan daha değerli olduğu anlaşılmadan böyle bir alışveriş yapılamaz. Bir zahide sorulmuş: Ne kadar da zahit, ne kadar da sabırlısın! Demiş ki: Zahitliğim, bu nimetlerin daha büyüklerini arzu ettiğimden; sabrım ise, ateşten korktuğumdandır.

Bunlar ilk bakışta, çelişkili ifadeler gibi görünseler de hakikat bunun zıddıdır. Dünya için çalışmak başka şey, her şeyi dünyalığa endekslemek daha başka bir şeydir. Biri gerekli görevi yapmak, diğeri ihtiras ve tutkunluk içinde ona bağlanmaktır. İlki meşru ve zaruri iken, diğeri çirkin ve zararlıdır.

6. Akîde Mezhepler Konusundaki Tercihi

Râgıb'ın akidesi konusunda üç görüş ileri sürülmüştür. Bu görüşlere göre Ragıb ya *Mutezile*, ya *Şîa* veya *Ehli Sünnet ve'l-Cemaat* akidesine mensuptur. Bu konuda ispata en yakın olan, onun *Ehli Sünnet ve'l-Cemaat*ten olduğu görüşüdür. Suyûtî'nin şu ifadesi bu görüşü desteklemektedir: *“Ben onun Mutezili olduğunu sanıyordum. Bu kanaatim, İbnu Abdi's-Selâm'ın el-Kavâidu'l-Suğrâ adını taşıyan kitabının bir nüshası üzerinde Şeyh Bedruddin ez-Zerkeşî'nin kendi el yazısıyla yazdığı şu cümleyi görünce değişti: İmam Fahreddin er-Râzî, usûl ile ilgili Te'sîsu't-Takdîs'te der ki: Ebû'l-Kâsım er-Râgıb, Ehli Sünnet'in İmamlarından biriydi. Onu Gazalî'ye yakın bulmuştur. Suyûtî bu nakilden sonra der ki: Bu güzel bit tespittir; çünkü: İnsanların çoğu onu Mutezile'den sanmıştır”*³³.

³¹ Bu hadisi, Buhari, Rekâik (VII/157); Tirmizi, Zühd 43; Ahmed, Müsned, II/18 ve İbn Mâce tahrîç etmiştir. Ayrıca; Aclûnî, I/307.

³² Râgıb, *ez-Zeria*, 166.

³³ es-Suyûtî, Buğye II/297; el-İzz b. Abdisselâm, *Esâsu't-Takdîs*, 7.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

Onun mutezileden olmadığı konusunda, *Müfredât*'taki Mutezile'ye yönelttiği tenkitler fikir vericidir. Mutezile'nin piri olan Ebû'l-Alî el-Cubbâî'ye (303/915) ختم "h-t-m" maddesinde, Ebû'l-Kasım Abdullah b. Ahmed el-Belhî'ye (317/929) ise, خَلَّ "h-l-l" maddesinde tenkitler yöneltmektedir. Bunlar malum olduğu üzere mezhebin ana fikriyle ilgili tenkitlerdir ve kişinin çizgisini gösterebilirler. Ayrıca *el-İ'tikâd* kitabında: "Kulların, kıyamet gününde Yüce Allah'ı görmesine gelince, bu görüşü, bilgeler ve Hadîs âlimleri, Kitâb ve Sünnet'in ifade ettiği gibi, tespit/kabul etmişlerdir"³⁴ der. Râgıb, bu görüşüyle, "beni asla göremezsin" (7/A'râf 143) ayetine dayanarak inkâr eden Mutezile'ye muhalefet etmiştir ve *el-İ'tikâd* kitabında onlara yönelttiği tenkitler bundan ibaret de değildir.

Râgıb'ın, Mutezile'den etkilendiğine ilişkin görüşler veya iddialar muhtemelen Ebû Müslim'in görüşlerine yer vermesi ve kimi zaman onları tenkitsiz bırakmasına dayanmaktadır. Bazen tahammülsüzlük sınırlarını zorlayarak kimi isimlerin telaffuzunu bile kaldıramayacak raddeye varmıştır. Râgıb'ı Mutezilî eğilimli gösterenler, bu türden saldırgan tutumlulardır. Yoksa O'nda herhangi bir mezhep veya fırkaya özel bir düşmanlık veya muhabbet bulunmadığı söylenebilir. Genel eğilimi ise mutedil, insafli, aşırı uçlardan uzak durmaya çalışan, kavga ve didişmeyi onaylamayan ve bunlar kıskırtmayan, sevmeyen bir yaklaşım şeklindedir.

Hız. Ali'den çokça nakil yapması gerekçe gösterilerek Şîa itikadında olduğu söylenmişse de, bu yeterli bir delil değildir. Çünkü Ehl-i Beyt sevgisine ilişkin sahih haberler vardır. Bu nedenle insan, onları sevmek ve sözlerini nakletmekle Şîa'dan sayılamaz. Mesela pek çok âlim gibi, Zemahşerî (528/1134), *Rabîu'l-Ebrâr*, Gazâlî (505/1111), *İhyâu Ulûmdiddîn*, Feyrûzâbâdî (817/1414) de, *Besâiru Zevî't-Temyîz*'de Âl-i Beyt'in birçok sözünü nakletmiş, ama kimse onların Şîa'dan olduğunu söylememiştir. Bu iddianın en sağlıklı reddi bizzat Râgıb'ın *el-İ'tikâd* kitabında yer almaktadır: "Yetmiş iki fırkaya kaynaklık eden bid'at fırkaları yedi tanedir: 1. Müşebbihe, 2. Sıfatları reddedenler, 3. Kaderiye, 4. Mürcie, 5. Hâriciler, 6. Mahlûkiyye, son olarak, 7. Müteşiyiyya. Müşebbihe, *Allah'ın zâtı*; Sıfatları reddedenler, *Allah'ın filleri*; Hâriciler, *Allah'ın vaîdi/cezası*;

³⁴ Râgıb, *Kitâbu'l-İ'tikâd*, 54.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

Mürchie, iman; Mahlûkiye, Kur'ân, Müteşeyyia/Şîa ise *imamet* konusunda "dalâlet"e düşmüştür. "Fırka-i Nâciye" ise, Sahâbe'nin yolunu izleyen *Ehli Sünnet ve'l-Cemaattir*"³⁵.

Bu ifade, Râgıb'ın ne Mutezile ne de Şîa'dan olduğunu, aksine *Ehli Sünnet ve'l-Cemaat*'e mensup bulunduğunu açıkça göstermektedir. Bunun aşırı uçlarda dolanmadığını tescil etmesi açısından önemi vardır. Mutedil ve makul yorumdan yana olduğunu ifade ettiği zaman daha da ehemmiyet kazanmaktadır. Bir çekişme ve didişme aracı olduktan sonra hiçbirinin, hiçbir şeyin bir manası kalmaz.

7. Râgıb'ın Fıkıhta İzlediği Mezhep

Râgıb'ın, fıkıhın furûâtla ilgili konularında kimseyi taklit etmediği, kendisinin bu konuda müçtehit konumunda olduğu söylenebilir. Şâfiî mezhebinden olduğu ileri sürülmüşse de bu doğru değildir. Zira, bizzat kendisi, İmam Şâfiî'nin birtakım görüşlerini kabul etmemiştir. Kitaplarında yeri geldiğinde fakihlerin görüşlerini kaydettikten sonra bazen bir mezhebinkini, bazen de başka mezhebinkini kabul etmektedir. Bu da, onun, belli bir mezhebe bağlı olmadığını göstermektedir. Bu bağlamda örnek olmak üzere *el-Müfredât*'ın طهر 't-h-r', עוד 'a-v-d' ve فكه 'f-k-h' maddelerine bakılabilir. *Muhâdarâtü'l-Udebâ*'da, namaz, oruç, zekât ve hac gibi fıkıh konularına değinmekte ve bu konularda Şâfiî, Mâlikî, Hanbelî, Hanefî, Şîa ve Hâricîlerin görüşlerini tenkitsiz vermektedir. Bu da onun belli bir mezhebe bağlı olmadığını teyit etmektedir. Bununla beraber, bazen Şâfiî'nin görüşlerine meylettığı gözlenmektedir; *Tefsîr*'inde Ali b. Dâvûd ez-Zâhirî'nin (267/880) Şâfiî'ye (204/820) yönelik tenkitlerini kritize etmekte ve onu savunmaktadır.

8. Râgıb'ın Kesinlik Kazanmayan Vefat Tarihi

İlginçtir ama Râgıb'ın adı, akidesi, fıkıhta izlediği mezhep ve yaşadığı çağ hakkında ihtilaf edildiği gibi, vefat tarihinde de ihtilaf edilmiştir. Suyûtî, beşinci asrın başlarında; Zehebî, onu kırk ikinci tabakadan saymıştır ki, bunların vefatları 440-470 arasında değişmektedir. Hâcî Halîfe (1068/1657), Râgıb'ın vefatını 502/1108 diye göstermiş, Brokelmann (1956) da ona tabi olmuştur.

³⁵ Râgıb, *Kitâbu'l-İ'tikâd*,54.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

Hediyetu'l-Ârifîn yazarı, onun vefatını 500/1106 olarak tespit etmiştir. *Fihrisu'l-Hizâneti't-Teymûriyye* ise, Râgıb'ın vefatı hakkında 503/1109; Zirikli (1976), *el-A'lâm'* da 502/1108 demiş, Ömer Rıda Kehhâle de ona uymuştur.³⁶ Muhammed Kurdalî (1953), *el-Beyhakî'nin* (320/932) *Târîhu'l-Hukemâ'* da Râgıb'ın biyografisini verirken vefatını 402/1011 olarak göstermiş, *Müfredât* için yazdığı takrizde ise 503/ tarihini vermiştir. *el-Mecmau'l-İlmîyu'l-Arabî'* de (XXIV, 275) ise, bu vefat için 452/1060 denmiştir. Adnân el-Cevherî ise, 343/954'te doğdu, 412/1021'de vefat etti, demektedir.³⁷ Hâcî Halîfe, Brockelman, Ziriklî ve Kehhâle'nin aynı görüşte olması son dönemlerde bu görüşün öne çıkmasına yol açmıştır ama bu görüş tercih yapmak için yeterli sağlam bir delile dayanmaktan yoksundur.

Bu konuda sağlıklı bir tercih yapmak zor da olsa, vefat tarihinin yaklaşık 425/1034 olduğu söylenebilir. Elbet bu bir ortalama değil, delillerin tetkik ve tettebbuundan sonra aklımıza ve gönlümüze daha yakın gelen tarihtir.

B. EL-MÜFREDAT Fİ GARİBİ'L-KUR'AN

Râgıb'ın *Müfredât*'ı, tefsir disiplini içinde değerlendirilen bir Kur'ân kavramları çalışmasıdır. Onu modern bir sözlük veya ansiklopedi olarak düşünmek doğru olmaz. Son zamanlarda gelişen tekniklerin tamamını, kimilerinin insafsızca uyguladığı gibi, ona uygulamak da haksızlık olur. Bu, çağından günümüze kadar gelen, neredeyse mükemmel bir eser, İslam ve Kur'ân ilimlerine ışık veren, onları çeşitli biçimde besleyen bir kaynaktır. Kelimenin tam anlamıyla bir *klasiktir*. Kendi dönemine, çağına, dönemin kültürel seviyesine bakan bir yönü vardır. Onun bu yönünü görmezden gelmek doğru olmaz.

Müfredât bu alanda yapılan çalışmaların en değerlisi ve en rağbet görenidir. Birçok büyük alim, müellif ve yorumcu onu en güzel ifadelerle takdir etmiştir. Sözgelimi, Zerkeşî Kur'ân İlimleri konusunda yazdığı dünya çapında büyük bir üne sahip *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* adını taşıyan eserinde der ki: "18. İlim: *Garîbu'l-Kur'ân*'dır [Kur'ân'da geçen muğlak, zor anlaşılan, karmaşık

³⁶ Suyuti, Buğye, II/297; Zehebi, XVIII/120; Hacı Halife, I/36.

³⁷ *Mecelletu'l-Lugati'l-Arabiyye*, (Dımaşk), 61. cilt, R.-Sânî 1406/Kânunu's-Sânî 1986, I/194.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

kelime, kavram ve ifadelerin manalarını açıklamayı amaçlayan ilimdir]. Bu konuda yazılan eserlerin en güzeli Râgıb'ın *el-Müfredât* adını taşıyan eseridir.³⁸

el-Burhân'a benzer bir muhtevaya sahip olan *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân* müellifi Suyûtî de bu hususiyeti aynı şekilde dile getirmiştir. Onun takdirkâr ifadeleri Zerkeşî'nin takdirinden aşağı kalmaz.³⁹

Feyrûzâbâdî de: *Müfredât*'ın ele aldığı konular, kaydettiği manalar ve işleyiş metodu açısından bir benzeri bulunmadığını ifade edenlerden biridir.⁴⁰

Müfredât'ın bu kadar takdir görmesinin pek çok sebepleri vardır. En başta geleni, Kur'ân kavramlarının büyük bir vukûfiyet ve titizlikle ele alınmış olmasıdır. Bir diğer özelliği de, Kur'ân kavramlarını mana açısından tüketmeyi hedeflemeden onlara hizmet etmeyi bir şeref bilmesidir. Malum olduğu üzere, Kutsal Metnin manalarını tüketmeyi düşünenler şöyle düşünür: "*Kur'ân şöyle der. Şöyle emreder. Şöyle yasaklar. Şu düşünce Kur'ân'a aykırıdır. Şunu düşünenler sapıklık, dalalet ve cehalet içindedir...*" *Müfredât*'ta buna benzer kesin yargılar ve hükümler yer almaz. Onun için kullandığı üslup ve ifade tarzı genelde içli, duyarlı ve bilinçlidir.

Râgıb'ın şöhretten, isminin öne çıkmasından hoşlanmayan bir düşünceye sahip olması ve bunun *Müfredât*'a yansımalarıdır. Zira eserde neredeyse hiçbir yerde müellifin "ben şöyle derim" tarzında bir sözüne rastlamak mümkün değildir. Bir konuyla ilgili farklı görüşleri zikreder ama bunlar arasından hangisini kendisinin tercih ettiğini ya da hangisini kendi görüşü olarak zikrettiğini anlamak çok zordur. Dikkatle izlendiğinde görülür ki, müellifin "kiyle" ifadesiyle sıraladığı görüşler arasında kendi görüşünü de zikretmektedir. Özcesi: Râgıb, kendi görüşünü meçhul faili bir ifade biçimiyle vererek kendisini diğer insanların seviyesinde görmekte ve onların önüne çıkmayı arzu etmemektedir.

³⁸ Zerkeşî, *el-Burhân*, I/291.

³⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, I/149.

⁴⁰ Meccuddin Muhammed b. Ya'kub el-Feyrûzâbâdî, *el-Bulğa fî Târîhi Eimmeti'l-Luğa*, ts, ys, 69.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

Değişik görüşleri verirken, çoğun, tercih etme yoluna bile gitmemiş olması, onun ne kadar engin bir ihtilaf fıkhına vakıf olduğunu göstermektedir. Hemen hiçbir yerde kavramların anlamlarına indirgemeci bir yaklaşım sergilememiş olması da, her sayfada onun âlimâne tutumunun tanıklığını yapmaktadır. Bu toleranslı, engin ufuklu, sade ve sekînet içinde ele alma ve rıfk ile muamele O'nun en temel çizgisidir. Kimi zaman ufak tefek tenkitler yapması, kendine çok uygun görüşü tercih ettiğini ifade etmesi bu çizgiye hiçbir zaman gölge düşürmemiştir.

1. Müfredât'ın Metodu

Râgıb, bu kitabında mükemmel bir metot ve üstün bir üslup kullanmıştır. Derin ve geniş bir ilmî vukufiyete ve zengin bir bilgi birikimine dayanılarak maddelerin önce hakiki manaları, ardından türetilen kelimeler ele alınmıştır. Ardından maddenin mecazî manaları belirtilip hakiki anlamla ne ölçüde bağlantılı oldukları açıklanmıştır. Bu, ancak Arap Dili ve Belağatında köklü ve sindirilmiş yani içselleştirilmiş bir bilgi ile yapılabilir. Kendisi her kavramı işlerken önce madde ile ilgili Kur'ân ayetlerini vermiş, ardından hadislere geçmiş, sonra da Arapların deyim, atasözü ve şiirlerini sıra ile vermiştir. Ele alınan kavramın manasını ortaya koymak için birçok ayeti delil getirmiştir. Râbı, *Müfredât'*ta değişik *kıraatlere* de değinmiştir. Çoğu zaman, Kur'ân'ı, Kur'ân ve Sünnet ile ardından Sahâbe ve Tâbiîn'in görüşleriyle açıklamıştır. Sonra da bilgelerin Şeriat ile bağdaşan görüşlerini sergilemiştir.

*Müfredât'*ın Önsöz'ünde Râgıb, kendi kitabını şöyle tanıtmaktadır:

“Kur'ân ilimlerinin en çok gerekli olanı lafza ilişkin ilimlerdir. Kavramların gerçek anlamlarını incelemek de lafza ilişkin ilimlerden. Kur'ân'ın manalarını anlamak isteyenler için Kur'ân kavramlarının anlamlarını öğrenmek, ilk yardımcı unsurlardır. Bunlar, tıpkı, bir bina yapmak isteyen öncelikle ilk kullanacağı malzemeleri temin etmesine benzemektedir. Bu sadece Kur'ân ilimleri için faydalı/geçerli bir kural değildir; aksine, şeriat ilimlerinin her biri için de faydalı bir kuraldır; çünkü: Kur'ân kavramları, Arap Kelamının özü ve kaynağıdır; en mutedil, en değerli olanlarıdır. Fakih ve bilgelerin hüküm ve hikmetlerini ortaya çıkarmadaki dayanaklarıdır. En büyük şairlerin ve belagat ustalarının nazım ve nesirlerinde daima başvurdukları kaynaktır. Bu

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

kavramların ve onlardan doğan ve türetilenlerin dışında kalanlar, ona kıyasla, meyvelerin içi ile kabuğu/hurmanın kendisi ile çekirdeği, buğdayın özü ile kepeği gibidir.

Ben Kur'ân kavramlarını her yönden inceleyen yeterli alfabetik şekilde dizilmiş bir kitap dikte etmek için Yüce Allah'tan hayır dileğinde bulundum. Sonuçta metot olarak şöyle yapmayı uygun gördük: Önce *elif*, ardından *ba* harfini alfabetik sıraya göre dizecek, bu dizilişte kavramları ilk asli harflerine göre sıralayacak, ilave edilmiş harfleri dikkate almayacağız. Bu arada kavramların istiare yoluyla kullanılanları ile türevlerini Kitabın hacminin elverdiği ölçüde ele alacağız. Kavramların birbirleriyle ilişkileri konusunun incelenmesi ile ilgili kuralları ise, bu konuya ayırdığım Risaleye havale edip burada tekrar ele almayacağım."⁴¹

Râgıb'ın, Genelde izlediği yol bağdaştırma, uyuşturma ve farklılıkların zenginlik olacağını düşünerek onların hepsini vermeye özen gösterme eğilimine rağmen bazen imamların görüşlerini tartışmış, kimi görüşlerini kabul, kimilerini ise reddetmiş olması bu çizgiden saptığı manasına alınmaz. Bazen kendisine mahsus görüşler ileri sürmesi de daima bir münekkit olduğu, eleştirel baktığı veya kusur arayan bir göze sahip bulunduğu manasına çekilemez. Bir inceleme veya tahkikin kişiyi götürdüğü bir kanaat veya yorum olabilir. Kişi delillere dayandığı ve başka görüşlere düşmanlık havası içine girmediği sürece farklı görüşleri öne çıkarması yadırganamaz.

2. Müfredât'ın Kaynakları

Râgıb, daima *Selefin sözlerine* büyük önem atfetmekte ve onlara çokça yer vermektedir. Tefsircilerden Hz. Ömer (23/644) –halefe, saude mad.-, İbn Mes'ûd (32/563) –beşera, karara mad.-, Hz. Ali (40/661) –sekene, akele, avede, hayera mad.-, İbni Abbas (68/688) –refese, rekaye, şera'a, şehide, daufe, azera, kata'a maddeleri gibi.- gibi sahabelerden görüş almış ve kaydetmiştir.

Tâbiîn'den Mücahid (104/723) –şehide, kabile mad.- Ebû Saîd Hasan-ı Basri (110/728) –rafefe, şeğafe, sağura, zalele, karrara mad.-, Katâde (118/736) –şebehe, kerih mad.- gibi önde gelen büyük alimlerden nakiller yapmıştır.

⁴¹ Râgıb, *Müfredât: Kur'ân İstılahları Sözlüğü*, I/33.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

Daha sonra gelen Âmir b. Şerâhîl Şa'bî (103/721) – harrara mad.-, Cafer-i Sadık (148/755) – alime, vecihe mad.-, ve Süfyan es-Sevrî (161/778) –serafe mad.-, el-Esam (178/) –şebihe, kaveme mad.- gibi büyüklerden çokça nakiller yapmaktadır:

Dilcilerden Ebû Bişr Amr b. Osman Sîbeveyh (181/797) - eyne, tahera mad.-, Yûnus b. Habîb (183/799)–zeleka mad.-, Ebû Saîd el-Asmaî (213/828) – veyele mad.-, Ebû Zeyd (216/831) –kesefe, şeale mad.-, Abdullah b. Muhammed et-Tevvezi (230/848) –cebele mad.-, Ebû'l-Abbas el-Müberred (285/898) –hacera, setara mad.-, Muhyiddin el-Kisâi (392/1002) –mad.- ve Ebû Bekr İbnu'l-A'râbi (543/1148) –sahera mad.- gibi tanınmış âlimlerden faydalanmaktadır.

Meşhur Kurrâ'dan Hamza b. Habîb (156/773) –eteye mad.-, Ya'kûb b. İshak (205/821) –yenea mad.- ve Ebû Bekr Muhammed b. El-Hasan en-Nakkâş (351/962)–savera mad.- gibi kıraat imamlarından görüş ve düşünceler almaktadır.

Hatta Ebû Bekir el-Allâf (235/850)–lâte mad.-, Ebû Ali Muhammed el-Cubbâi (303/915) –hateme mad.-, Ebû'l-Kâsım el-Belhî (315/927) –halele mad.- gibi tanınmış kelâm âlimlerinden ve isimlerini vermeden birçok hekîm/bilgeden nakiller yapmaktadır. Bütün bunlar, onun eserini, *Dil* ve *Tefsîr* için önemli bir kaynak konumuna getirmiştir.

Râgıb, tüm *te'lîfât*ında olduğu gibi, *Müfredât*'ın telifinde de kendisinden önceki ulemânın eserlerinden faydalanmıştır. Bu onları taklit etmiş veya onların tüm söylediklerini tekrarlamıştır manasına alınmaz. Kendisi onları incelemiş, tartışmış, bazı görüş/tespitlerini kabul etmiş, bazılarını ise uygun bulmamıştır. Eğer bir eser yazılıyorsa mutlaka bir farklılık, yenilik veya görüşlerin telifi söz konusu olmalıdır. Hiçbir orijinalitesi olmayan bir çalışmanın ilmi sayılması beklenemez.

Müellifimizin her çalışmasında en azından birkaç yönden orijinallik gözlenmektedir. Tür olarak tamamen özel olmasa da, türünün içinde fark edilebilecek derecede bir hususiyetleri olduğu ortaya çıkmaktadır. Elbet çalışmaları tamamen kendine mahsus değildir. Bu alanda kendisinden önce yapılmış farklı formatta çok eser vardır. Bir ilim adamı için çalıştığı alanda yapılmış bir çalışmaya ihtiyaç duymamak, onu ciddiye almamak veya

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

görmezden gelmek düşünülemez. Onun için Râgıb'ın da eserlerini yazarken kimi kaynakları kullandığı açıktır. Elbet *Müfredât*'ı yazarken de dayandığı birçok eser vardır. Şimdi de bu kaynakların en fazla göze gelenlerinden söz edelim:

1. İbn Fâris, *el-Mu'cemmel fi'l-Luğa*: Râgıb, kaynakları veya nakil yaptıkları arasında bu eserin adını vermez. Yine ondan faydalandığı anlaşılmaktadır. Kitabın tertibi, ifadelerdeki büyük benzerlik, hiç değiştirmeden yaptığı nakiller ve aynı şiir beyitlerini örnek vermesi bunu açıkça göstermektedir. Sözelimi, *ebbe, esse, cenefe, hasefe, secele, safede* صفد \ سجل \ خصف \ جنف \ أسّ \ أبّ gibi kelimelerde ifadeler tamamen yakınlaşmaktadır. Sadece kısmen kısaltmalar vardır ve şiir beyitleri azaltılmıştır.

2. Ebû Mansûr el-Cebbân, *eş-Şâmil fi'l-Luğa*: Müellif, *dellâ* (دلى) maddesinde *eş-Şâmil* kitabını *maddeleri zengin, delil olarak kullandığı şiirler az ve gayet faydalı* şeklinde nitelemiştir. Bu nitelikler aynen *Müfredât* için de söylenebilir.

3. İbnu's-Sikkât, *Tehzîbu'l-Elfâz*: Müellif, *bakale* (بقل) maddesinde ondan nakil yapmıştır.

4. Ebû Alî el-Fârisî/el-Fesevî, *el-Mesâilu'l-Halebiyyât*: Müellif, birkaç maddede kitabın adını vermeden sadece: *el-Fârisî der ki* diyerek ondan nakil yapmıştır. Sözelimi, *hâşâ* (حاشا) ve *revâ* (روى) maddelerine bakınız.

5. el-Ferrâ', *Meânî'l-Kur'ân*: Sözelimi, *tetrâ* (تترى) maddesine bakınız.

6. İbn Dureyd, *el-Cemhera*: Bundan faydalandığı nakiller ve ibarelerin benzerliğinden anlaşılmaktadır. Ayrıca Râgıb, İbn-i Dureyd'in (321/933) adını *lehese* (لهث) maddesinde açıkça vermiştir.

7. ez-Zeccâc, *Meânî'l-Kur'ân*: Müellifin, *Tevrât* (توراة) maddesini işlerken Ebû İshâk İbrahim b. Muhammed ez-Zeccâc'ın (311/923) sözlerini adeta kelimesi kelimesine nakletmiş olması bunu açıkça göstermektedir. Aynı şekilde *şevera* (شور) maddesinde de Yüce Allah'ın: *Yönetimde onlara danış* (3/Âl-i İmrân 159) ayetini yorumlarken Zeccâc'ın sözlerine çok yakın ifadeler kullanmıştır.⁴²

⁴² Zeccâc, *Meânî'l-Kur'ân*, I/483.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

Müellif, Zeccâc'dan nakil yaptığını *heyhâte* (هَيْهَاتَ) maddesinde açıkça ifade etmiştir.

8. el-Halîl, *Kitâbu'l-Ayn*: Müellif, el-Halîl b. Ahmed'in (169/786) adını birçok defa açıkça zikretmiştir. Sözelimi bkz. *Mekke, kavele, zaleme, daufe ve evvele* (أول)، (ضعف)، (ظلم)، (قول)، (مك) maddeleri.

9. Ebû Müslim el-İsfahânî, *Tefsîr: Cehennem* (جَهَنَّمَ) ve *arada* (عرض) maddelerine bkz.

10. Ebû Ubeyde, *Mecâzu'l-Kur'ân*: Örnek olarak bkz. *Ba'du, debbe, nâe* ( ) (دب) (ناء) maddeleri.

11. el-Ahfeş, *Meânî'l-Kur'ân*: *Kavm* ve *avd* (قوم) ve (عود) maddelerine bkz.

12. el-Fârisî, *el-Mesâilu'l-Basriyyât*: *Berae* (برأ) maddesine bkz.

13. el-Fârisî, *el-Mesâilu'l-Adudiyât*: *Dem* (دم) maddesine bkz.

14. İbn Kuteybe, *Tefsîru Garîbi'l-Kur'ân*: *Devene* (دون) maddesine bkz.

15. Sibeveyh, *Kitâbu Sibeveyh: Eyne, âyet, kâne ve tahura* (كان)، (اية)، (اين) ve (طهر) maddelerine bkz.

16. Ebû Ubeyd, *el-Garîbu'l-Musannef*: Bu, bazı madde ve şiiirlerde görülen büyük benzerlikten anlaşılmaktadır. Ayrıca bkz. *Dîn* (دين) maddesi.

17. Ebû Ubeyd, *el-Emsâl*: Pek çok maddede çok benzerlikler var.

18. Ebû Ubeyd, *Garîbu'l-Hadîs*: Bkz. *Harase* (حرس) maddesi.

19. Sa'leb: *Mecâlisu Sa'leb*. Sözelimi bkz. *Eyne, evvehe* (أوه) (اين) maddeleri.

20. İbn Kuteybe: *Garîbu'l-Hadîs*. Bkz. *Beşera* (بشر) maddesi.

21. el-Fârisî, *el-Hucce li'l-Kıraâti's-Seb'a*: Bkz. *Tahara, dehale* (طهر)، (دخل) maddeleri.

Burada saydığımız eserler elbette *Müfredât*'ın bütün kaynaklarını oluşturmaz. Sırada okumalarda, bilgisayar taramalarında benzer kelime ve ifadeleri tarayabilecek noktaya eriştiğimizde, bunu tüm İslam literatürüne uyguladığımızda elbet daha çok kaynağa rastlayacağız. Bizim burada

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

verdiklerimiz el yordamı ve kimi alan taramaları sonunda elde ettiğimiz verilerden ibarettir.

3. Müfredât'ın En Mevsûk Nüshaları

Günümüzde *Müfredât'ın* hem yazma hem de matbu birçok nüshası mevcuttur. Yazma nüshaların adedi neredeyse yüze varmaktadır. Bunların bir kısmında müstensih adı ve tarih yer alırken kimilerinden sadece biri, bazılarında ise her ikisi de yoktur. Bunlar ancak büyük bir proje olarak güçlü bir destekle karşılaştırılabilir. Uzman 5-10 uyumlu kişinin titiz çalışmasıyla daha sağlıklı bir edisyon kritik basımına ulaşılabilir. 15-20 baskı nüshası bulunan *Müfredat'ın* neredeyse tüm baskıları ferdi girişimlerle gerçekleşmiştir. İslam Konferans'ına bağlı ülkelerin hiçbiri onun şanına yakışır bir baskıya kavuşması için kılını bile kıpırdatmamaktadır. Her birinin yılda yüzlerce kitap bastığını ve çoğunu finanse ettiğini düşündüğümüzde nasıl bir dünyada yaşadığımızı daha net görebiliriz. En *meşhûr* ve *mevsûk* nüshalarını ve her birinin hususiyetlerini özetlemeye çalışalım:

1. *Mahmûdiye Nüshası*. Bu, Medîne-i Münevvere'nin Mahmûdiye Kütüphanesi'nde bulunan 218 numaralı yazmadır. Büyük boy 300 varak olup her varakta 19 satır bulunmaktadır. Bu, mevcut yazmaların en eksiksiz olanıdır. Onda bulunan birtakım ilaveler diğerlerinde yoktur. 1054 yılında Gıyasuddin Ali eş-Şirâzî tarafında istinsah edildikten sonra baştan sonra aslı ile karşılaştırılmıştır. Bu nüshanın, *hemme* (همم), *hemed* (همد), *hemera* (همر), *hemeze* (همز), *hemese* (همس) ve *hâra* (هار) maddeleri eksiktir. Bununla beraber birçok matbu nüshada esas alınmaktadır.

2. *Mahmûdiye Nüshası/Küçük Boy*. Medîne-i Münevvere'nin Mahmûdiye Kütüphanesi'nde bulunan 2019 numaralı yazmadır. Küçük boy 242 varaktır. Kavramları aynı hizada ama kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Her sayfası 22 satırdır. Bu nüshanın ilk sayfasında birkaç şiir yazılı olup *Vakafe Muhammed Emin Efendi* denmektedir.

3. *Ârif Hikmet Nüshası*. Medîne-i Münevvere'nin Ârif Hikmet Kütüphanesi'nde 47/223 numaralı yazmadır. Büyük boy 351 varak olup her

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

sayfası 26 satırdır. Maddeler kırmızı mürekkeple yazılıdır. İlk sayfası yaldızlıdır. Hattı güzeldir. İlk sayfasında: *Vakafe Hikmetullah b. İsmetullah el-Huseynî* yazılıdır.

4. *Ârif Hikmet Nüshası/Orta Boy*. Medîne-i Münevvere'nin Ârif Hikmet Kütüphanesi'nde 46/223 numaralı yazmadır. Orta boy 225 varaktır. Hattı güzel ve açıktır. Üzerinde şöyle yazılıdır: *Min Kütübi'l-Fakir Mustafa Behcet Reîsu'l-Etîbbâi's-Sultaniyye 1266. Vakafe Hikmetullah b. İsmetullah el-Huseynî 1267.*

5. *Kirmânî Nüshası*: Süleymaniye Ktp. Hacı Beşir Ağa No: 77. Muhammed İbrahim el-Kirmânî tarafından Şam'da 697 yılında istinsah edilmiştir. Şimdiye kadar tespit edilen en eski tarihli nüshalardan biridir.

6. *Nasır b. Hasan Nüshası*: Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi No: 1920. nasır b. Hasan tarafından hicri 741 yılında istinsah edilmiştir.

7. *Ahmed b. Hattâb Nüshası*: Süleymaniye Ktp. Ayasofya No: 432. istinsah tarihi hicri 1007. müstensih ise Ahmed b. Hattab.

8. *İbrahim b. Abdullatif Nüshası*: Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi No: 117. İbrahim b. Abdullatif tarafından hicri 1141 yılında istinsah edilmiştir.

4. Basılmış Olan Müfredât Nüshaları

1. *Muhammed Seyyid Keylânî Nüshası*. Mısır'da Muhammed Seyyid Keylânî tahkiki ile basılan bu nüsha, ofset yoluyla Beyrut'ta Dâru'l-Ma'rife tarafından tekrar basılmıştır. *Beseme* (بَسْمَ) ve *hasse* (حَسَّ) gibi birçok maddesi eksik olan bu nüsha hata, tashif ve tahriflerle doludur; ayetlerde bile bazı hatalar yapılmıştır. İnceleme başında beş-on tane tahmin ettiğimiz bu hatalar, kitabın sonuna vardığımızda yüzlere varmıştır.

2. *Meymeniyye Matbaası Nüshası*. Mustafa el-Bâbî el-Hâlebî'nin desteği ile Muhammed ez-Zuhrî el-Gamrâvî tarafından Hadyeviyye Kütüphanesi'ndeki değişik nüshalarla karşılaştırılarak tashih edilmiş bu nüsha da, hata, tashif ve tahriflerle doludur. Özellikle şiiirlerden alınan beyitlerde çok hata vardır. Yine de önceki nüshaya göre iyi durumdadır.

3. *Halafallah Nüshası*. Türkiye'de Muhammed Ahmed Halafallah tarafından tahkik edilip 850 sayfalık büyük bir cilt halinde basılan bu nüsha da hatalarla doludur ancak yukarıda adı geçen iki nüshadan daha iyidir. Metin harekelenmemiş, şiiirlerden alınan beyitler de ise pek çok hata vardır.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

Bu her üç nüshanın da ortak özelliği, hiçbir açıklama ve not ilave edilmemiş olmasıdır. Sadece metin verilmiştir; o da sağlıklı düzgün biçimde verilmemiştir. Öyle anlaşılıyor ki, bu nüshalar *Müfredât*'ın sağlıklı bir *yazma nüshasına* dayanmış değildir.

4. *Nedim Mer'aşlı Nüshası*. Dâru'l-Fikr tarafından Beyrut'ta 1972 yılında yayınlanan bu nüsha Nedîm Mer'aşlı tarafından tahkik edilmiştir. Aynı nüsha Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye tarafından 1997 yılında Beyrut'ta bir kere daha basılmıştır. Bunda pek çok hata vardır. Muhakkik birtakım indeksler yapmışsa da, onların haklarını vermemiştir. Bu tıpkı, Muhammed Seyyid Keylânî tahkikinin kelimesi kelimesine bir kopyası gibidir. Muhakkikin bu baskıda herhangi bir yazma nüshaya dayanmadığı anlaşılmaktadır. Yanı sıra, Muhakkik, müellifin kavram sıralamasıyla oynamış, bazı maddeleri yerlerinden öne almıştır. Sözelimi, *elif* (الف) maddesi, müellif tarafından Hemze Kitabının sonunda verilmişken, o bunu baş tarafta vermiştir. Öte yandan, *evvehe*, *evâ*, *eyyu*, *eyyâne* أَوْءَ , أَوَى , أَيَّ , أَيَّانَ maddelerini *eyyim* أَيْم maddesinden önce zikretmiştir. Bunun daha pek çok örneği vardır.

5. *Muhammed Halîl Aytânî Nüshası*. Dâru'l-Ma'rife tarafından İlki 1998 yılında Beyrut'ta basılan bu nüsha 1999 ve 2003 yılında tekrar basılmıştır. Adı geçen Aytânî tarafından incelenmiş ve tahkik edilmiştir.

6. *Safoân Adnân Dâvudî Nüshası*. Daru'l-Kalem tarafından Dımaşk'ta 1412/1992'de yayınlanan bu nüsha şimdiye kadar yayınlanmış olanların en dakik ve ilmi biçimde tahkik edilip yayınlanmış olanıdır. Çok cüzi yazım hataları dışında tespit edilebilen bir kusuru görülmemiştir. Bu nüsha 1997 ve 2002 yıllarında tekrar basılmıştır.⁴³ Çıra Yayınları tarafından yayınlanan (İstanbul Mayıs 2006) Türkçe çevirisinde (*Müfredât Kur'ân İstılahları Sözlüğü*'nde) bu nüsha esas alınmıştır. Pınar Yayınları tarafından yayınlanan (İstanbul Eylül 2007) Türkçe çevirisinde de (*Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*'nde), aynı tahkikli baskının 2002'de tekrar basılanı esas alınmıştır.⁴⁴

⁴³ Bzk. Müfredât'ın diğer baskı nüshalarının hususiyetleri için **Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü**, s.33-34.

⁴⁴ Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü, Çevirinin kimlik bilgileri, ayrıca27, 35 ve 86 dipnot: 99.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

7. *Diğer nüshalar:* Râgıb'ın *Müfredât'ı*, diğer basılmış nüshalarını kısaca belirtelim:

A- Hicri 1287/1870 baskısı,

B- Matbaatu'l-Edebiyye Kahire 11306/1889,

C- Matbaatu'l-Hayriyye 1322/1904,

D- Matbaatu'l-Meymûniyye Mısır 1324/1906,

E- Çaphane-i Haydari Tahran 1373/1954,

G- Kahraman Yayınları İstanbul 1986.

F- Hasan el-Mustafavî'nin çeşitli fihristler eklediği Tahran 1973 baskısı.

8. *Çeviri Nüshaları:* Râgıb'ın *Müfredât'ı* mazhar olduğu alaka uygun biçimde diğer dillere çevrilebilmiş değildir. Öncelikle çevirisinin mümkün olup olmadığı tartışılmıştır. Bu kadar büyük çaplı bir edebi eseri başka dile aktarmak gerçekten mümkün olabilir mi? İkinci çekince bu çevirinin ne gibi bir faydası olabilir? Ne kadar çevrilirse çevrilsin anlaşılabilmesi için mutlak bir bilgi birikimi ve aşinalık isteyecektir. Bu kültürel birikimden yoksun okurlar ondan istifade edemeyeceklerdir? Bu birikime sahip olanlar ise zaten onu aslından okuyabilirler, düşüncesi. Üçüncü bir husus ise, çevirisinin çok zor olacağı, çok sıkıntılı bir metin olduğu, anlayışı.

Tüm bu olumsuz şartlara rağmen, Müfredât tespit edilebildiği kadarı sınırlı sayıda dile çevrilmiştir. Bunlardan biri:

A- Dr. Seyyid Gulam Rızâ Husrevî'nin yaptığı tahkik ve Farsça tercümedir. Bu çeviri Murtazavî tarafından 1383/1963 yılında Tahran da iki cilt halinde basılmıştır.

B- Doç.Dr. Abdalbaki Güneş ve Yard. Doç. Dr. Mehmet Yolcu'nun Türkçe çevirisidir. Bu çeviri Çıra Yayınları tarafından Mayıs 2006 yılında İstanbul'da iki cilt halinde basılmıştır.

C- Yusuf Türker tarafından yapılan Türkçe çeviridir. Yazma ve basılı Nüshalar arasındaki farkları gösterir dipnotlar çevrilen bu tercüme Pınar Yayınları tarafından Eylül 2007 yılında kalın ve ağır bir cilt halinde basılmıştır.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

Buraya kadar verilen malumat, Ümmetin *Müfredât*'a gösterdiği rağbetin hala devam ettiğini göstermiş olmalıdır. Tek eksik kalan bu baskıların ardında güçlü kurum veya kuruluşların olmamasıdır. Ferdî çabalar böyle büyük emek isteyen çalışmalar için yeterli değildir. İkinci husus da *Müfredât*'ın yine bununla ilgili olarak ehliyetli bir tetkik heyetinden yoksun biçimde yayınlanmış olmasıdır. Kültür Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı veya İSAM gibi bir kurumun bunun için gereken bütün altyapıyı hazırlayarak uzmanlarınca iyi imkânlarla hazırlanan şanına yakışır bir tahkikli baskısını gerçekleşmesi beklenmektedir.

4. el-Müfredât'tan Etkilenenler

Râgıb *Müfredât*'ını yazdıktan hemen sonra eserinin şöhreti ülke sınırlarını aşarak dünyaya yayılmıştır. Gördüğü takdir ve hüsnükabul onun elden ele dolaşmasına yol açmıştır. Belki de bunun içindir ki, Ulemâ, *Müfredât*'tan çokça nakil yapmıştır. Bunların başında *el-Kâmûs* müellifi Feyrûzâbâdî gelmektedir. Onun, *Müfredât* üzerinde çalışıp kimi yerlerini kısalttığı, kimi yerlerine ilavelerde bulunduğu ve böylece değerli kitabı *Besâiru Zevî't-Temyîz*'i yazdığı anlaşılmaktadır. Çünkü o, çoğun, Râgıb'ın ibarelerini olduğu gibi aktarır, bazen de bir bölümü olduğu gibi tamamen nakleder.

Râgıb'ın *Müfredât*'ı türünden bir eser yazan es-Semînu'l-Halebî de *Umdetu'l-Huffâz fî Eşrafi'l-Elfâz* adlı aynı türdeki çalışmasının ana kaynağı olarak *Müfredât*'ı almış ve ona kimi cüzi ilavelerde bulunmuştur. Buna rağmen kitabı hâlâ yazma halindedir. Zerkeşî (794/1392) de *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân* kitabında ona dayanmaktadır.⁴⁵ Suyûtî (911/1505) de konuya ilişkin her üç eserinde ona çokça yaslananlardadır.⁴⁶

Râzî ise, *Tefsîr*'inin pek çok açıklama ve yorumunda Râgıb'a dayanmaktadır. Bağdâdî de *Hazânetu'l-Edeb*'te,⁴⁷ Zebîdî (1205/1790), *Tâcu'l-Arûs*'ta,⁴⁸ İbn Hacer (851/1449), *Fethu'l-Bârî*'de,⁴⁹ el-Hüseyn b. Habîb el-Hanbelî

⁴⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, II/148; IV, 18.

⁴⁶ Suyûtî, *el-Muzhir* I/184, *el-İtkân*, I/210-218, *Mu'teraku'l-Akrân*, I/22.

⁴⁷ Bağdâdî, *Hazânetu'l-Edeb*, I/37, III/397, VII/128-245, VIII/92, IX, 302.

⁴⁸ *Recaa, rabaa, ebede, emede, avede* maddeleri.

⁴⁹ III/120, XI/503.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

(809/1377) ise, *İkdu'l-Halâs'ta*;⁵⁰ es-Semîn el-Halebî de *ed-Durru'l-Mesûn'da*;⁵¹ el-Âlûsî (1342/1923), *Rûhu'l-Meânî'de*;⁵² İbnu'l-Kayyim (751/1350), *Bedâiu'l-Fevâid'te*;⁵³ Bursevî , *Rûhu'l-Meânî'de* Zuhruf sûresinin 53. ayetinin yorumunda Râgıb'tan nakiller yapmaktadır.

Râgıb'ın *Müfredât't*ından ve onda izlediği metottan en fazla etkilenenlerin başında herhalde Zemahşerî (528/1134) gelmektedir. O da *Esâsu'l-Belâğa* adlı eserinde onun metodunu izleyerek önce kelimenin hakiki sonra da mecâzî manasını vermiştir. Şu farkla ki, Râgıb'ın kitabında yaklaşık 500 (beş yüz) beyit varken Zemahşerî'nin (528/1134) kitabında 6.000 (altı bin) belki de daha fazla beyit vardır.

5. Ulemânın Müfredât Hakkındaki Görüşleri

Zerkeşi (794/1392) der ki: On sekizinci ilim Kur'ân'ın Garibini bilmektir. Bu da kavramların anlamını bilmek anlamına gelir. Bu konuda Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (207/823), *el-Mecâz*; Ebû Amr b. el-Alâ (153/770), *Yâkûtetu't-Sırât* kitabını yazmıştır. Bunların en meşhurlarından biri İbnu Uzeyz'in kitabı ile Herevî'nin, *el-Garîbeyn* kitaplarıdır. Bu alanın en güzel kitaplarından biri ise, Râgıb'ın *Müfredât'ı*dır.⁵⁴

Yine der ki: Kur'ân iki kısımdır.

Birincisi hakkında muteber tefsirlerde nakiller bulunmaktadır. Diğer hakkında herhangi bir açıklama yoktur. Bunlar her ne kadar az iseler de, onlara ulaşmanın yolu Arap Dilinde bu kavramların anlamlarını ve kullanımlarını sözün gelişinden öğrenmektir. Bu konuyla Râgıb, *Müfredât'ında* çok ilgilenmiştir. *Bu çalışmasında o, kavramın anlamı konusunda dilcilerden daha ileri bir noktaya ulaşır; zira o, sözün gelişini ve kullanıldığı alanı dikkate alır.* Bu açıdan Feyrûzâbâdî de: *Kavramların manalarını tespitinde onun gibisine rastlanmaz.* Hâcî Halîfe (1068/1657) de der ki: Râgıb'ın *Müfredâtı* *Elfâzi'l-Kur'ân'ı*. Şerîat ilimlerinin her birinde faydalı

⁵⁰ Örnek olarak 281.

⁵¹ Birkaç misal için III/689, IV, 389, 547, V, 570, VI/182-442.

⁵² Bazı misaller için I/262, II/129-131.

⁵³ Misal olsun diye II/36.

⁵⁴ Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, I/291; Suyûtî, *el-İtkan*, I/149.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

olan bir kitaptır.⁵⁵ Semîn Halebî der ki: *Râgıb, bu konuda* [Şeriat ilimlerinin pek çok dalında] *derinleşmiştir, kendisinden öncekilere göre konuları daha geniş ele almıştır ve bu konuda kendine has bir metot izlemiştir.*⁵⁶

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda denebilir ki: *Müfredât*, ilmî küçük bir ansiklopedi sayılır. Dil, Nahiv, Sarf, Tefsîr, Kıraatler, Fıkıh, Mantık, Hikmet, Edebiyât, Nevâdir, Usûl-i Fıkıh, Tevhîd gibi pek çok konuyu birlikte işlemektedir.

6. Müfredât Hakkında Değerlendirmeler

Yazma bir eserde tespit edilen herhangi bir hatanın sebebi bağlamında, ilk akla gelebilecek kusur ve hata öncelikle imlâ veya müstensihe hamledilir. Basma eserlerde ise bunun adı baskı hatasıdır. *Müfredât*'ın şimdiye kadar pek çok baskısı yapılmıştır. Ancak bunların hiçbirisi hata, tashîf ve tahrîflerden kurtulabilmiş değildir. Kimilerinde Râgıb'ın kullandığı bazı şiirler, bir kısımlarında bazı ayetler, kimilerinde ise bazı kavramlar eksik kalmıştır⁵⁷.

Bunun yanında insan olmanın gereği olarak eserlerinde Ragıb'ın da kimi zaman hata yaptığı gözlemlenmektedir. Râgıb ilmin deryalarına dalmış, oradan *Müfredât* gibi inciler çıkarmış, kendisi onca derin ilmüne ve değerli edebiyatına rağmen kimi kusurlardan kurtulamamıştır. Onlara da burada kısaca değinmekte yarar vardır.

1. Râgıb, *Müfredât*'ta kimi zaman kıraatlere değinmiştir. Fakat onların *mütevâtir* olanları ile *şâz* olanları arasında herhangi bir ayırım yapmamıştır. Hâlbuki *mütevâtür* ile *şâz* kıraatler arasında hem nispet hem derece farkı vardır, hem de hüküm bina edilmesi açısından farklıdırlar.

2. *Müfredât*'ta kullanılan *hadis kültürü* kimi zaman yetersiz kalmaktadır. Bunu, kimi zaman bazı sözleri Rasûl'e nispet ettiği halde, bunların sahih kaynaklarda peygamber sözü olduklarını gösteren bir dayanağa rastlanmamasından anlamaktayız. Sözelimi, Râgıb, *cebere* (جبر) maddesinde *lâ cebre velâ tefvîde* (لا جبرَ ولا تفریضَ) sözünü peygambere nispet etmiştir. Hâlbuki bu

⁵⁵ Zerkeşi, , II/172; el-Feyrûzâbâdî, *el-Bulğa*, 69; Hâcî Halife, *Keşfu'z-Zunûn*, II/1773.

⁵⁶ es-Semîn el-Halebî, *Umdetu'l-Huffâz*, elyazması, varak, 1.

⁵⁷ *Müfredât: Kur'an Kavramları Sözlüğü*,27-28, 38-52.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

ifade, kelamcılarının sözüdür; Peygamberin sözü değildir. Diğer yandan *verese* (ورث) maddesinde görüldüğü gibi, bazı uydurma hadisleri de kaydetmektedir. Kimi zaman da peygamberin (sas) sözü olduğu halde onu peygambere nispet etmediği görülmektedir. Sözelimi, *sarafa* (صرف) maddesinde şöyle demektedir: “Arapların atasözlerinden biri de şudur: *Onun ne harcaması ne de adaleti kabul edilir*” (لا يقبل منه صرف ولا عدل). Bu ise, peygamberin, sahih kaynaklarda yer alan sahih bir hadisidir.⁵⁸

3. *Mutezile*'ye genelde muhalefet etse de, bazen onun kimi görüşlerini tenkit etmeden almaktadır. *Zemele* (زمل) maddesinde *ya eyüha'l-Müzzemmil* (يَا أَيُّهَا الْمُزَّمِّلُ) ayetini (73/Müzzemmil 1) açıklarken der ki: Yani kendi elbisesine bürünen. Bu istiare yoluyla kullanılan bir ifadedir. Bir işi eksik yapan, ihmal eden, gevşek tutan insanın tutumunu kinaye ve ta'riz yolu ile tenkit etmeyi ifade eder. Buna göre ayet, Hz. Peygamberin için bir uyarı ve tenkit mahiyetindedir. Şu kadar var ki, Peygamberler, görevlerinde kusur etmek ve onu önemsememekten münezzehtir. Özellikle geceleri ayakları şişinceye kadar ibadetle meşgul olan bir zat için rahatlıkla böyle denmiş olmasının makul bir yanı tarafı yok iken, kelime doğrudan bu manayı göstermezken böyle demek uygun düşmeyecektir. Bu sadece *Mutezile*'nin ileri sürdüğü tutarsız görüşlerinden biridir. Öyle sanıyorum ki, Râgıb, bu görüşü *Mutezile*'nin büyük tefsircilerinde Ebû Muslim Isfahânî'den almıştır. *Zemahşeri* (528/1134) de *Tefsîr*'inde bu görüşü kaydetmiştir ki, O da *Mutezile*'nin öncülerinden biridir.

4. Râgıb, kimi zaman bazı yanlışlıklara da düşmüştür. Bazen birisinin sözünü başkasına nispet etmiştir. Sözelimi, (روى) maddesinde Ebû Alî ibnu Ahmed el-Fesevî (370/980) der ki: (حَسَنٌ فِي مِرَاةِ الْعَيْنِ), (المَرْوَاءُ) sözünden alınmıştır. Böyle demiş ama bu bir hatadır. Çünkü (مِرَاةٌ) *mir'ât*'taki mîm harfi *asla* ilave edilmiş bir fazlalıktır. (مَرْوَاءُ) ise, (فَعُولَةٌ) kalıbındadır. Fakat bunu Ebû Alî söylememiştir. Onun söylediği sadece şudur: Bazı dil râvileri, *merûet* (مَرْوَاءٌ) 'in, (هُوَ حَسَنٌ فِي مِرَاةِ الْعَيْنِ) sözünden alındığını sanmışlardır. Bu ise, fahiş bir hatadır. *Fetene* (فَتَنٌ) *merûet* (مَرْوَاءٌ) ise, *feûlet* (فَعُولَةٌ) kalıbındadır.⁵⁹

⁵⁸ Ebû Dâvûd, Edeb Hadis No: 5006. el-Münzürî der ki: “*Senedinde kopukluk vardır.*” *et-Tergîb ve 't-Terhîb*, I/69.

⁵⁹ **el-Mesâilu'l-Halebiyyât**, 59. Burada sözü edilen dil bilgini İbnu Durayd'dir. *Cemheretu'l-Luğa*, III/259. Ebû Zeyd de böyle söylemiştir.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

) maddesinde (بِأَيْكُمُ الْمُقْتُونُ) (68/Kalem 6) ayetini açıklarken der ki: el-Ahfeş der ki: el-meftûn الْمُقْتُونُ kavramının anlamı el-fitne الْفِتْنَةُ dir. (لَيْسَ لَهُ مَعْفُورٌ) ile (وَحَدَّ مَيْسُورَهُ وَدَعَّ) (لَيْسَ لَهُ مَعْفُورٌ) ile (بِأَيْكُمُ الْمُقْتُونُ) anlamındadır. Başkaları ise, (أَيْكُمُ) (كَفَى بِاللَّهِ شَهِيداً) demektir; bâ harfı ise, ektir demiştir. Tıpkı (48/Fetih 28) de (كَفَى بِاللَّهِ شَهِيداً) ifadesi gibi. Burada Râgıb'ın başkası dediği Ahfeş'in kendisidir. Ahfeş bu görüşü savunmuştur. Bunu *Meâni'l-Kur'an'* da (II, 505) kaydetmiştir. Râgıb'ın, "Ahfeş der ki" diye aktardığı söz ise, el-Ferrâ'nındır. Çünkü Ferrâ burada: el-meftûn "(الْمُقْتُونُ), el-cunûn (الْجُنُونُ) anlamındadır. Bu da el-futûn (الْفُتُونُ) kelimesine yakın anlama gelir. Nitekim (لَيْسَ لَهُ مَعْفُورٌ رَأَى) denmiştir"⁶⁰ diye bir yorum da yapmaktadır.

5. Kelimelerin yazılışında bazı *tashîfler* yapılmıştır. Bu hemen hemen kimsenin kurtulamadığı bir durumdur. Mesela *bahr* (بحر) maddesinde *benâtu bahrin* (بَنَاتُ بَحْرٍ): *Bulutlar* demiştir. Doğrusu bunun *benâtu bahr* (بَنَاتُ بَحْرٍ) şeklinde olmasıdır. Bu da *ha* (خاء) harfi ile ya da *benâtu mahrin* (بَنَاتُ مَحْرٍ) biçiminde olduğunu gösterir.

7. Bazı *kelimeler* açıklanırken kimi yanlış yazılışlar söz konusu olmuştur. Sözelimi, "berede" (برد) maddesinde kelime izah edilirken kullanılan *hareket* (حركة) sözcüğü *hararet* (حرارة) şeklinde yazılmıştır. "Zeraa" (زرع) maddesinde *ezraa* (ازرع) fiili *izderaa* (ازدرع) şeklinde yazılmıştır ki manayı bozacak niteliktedir. Birincisi *yeşermek* manasında, diğeri *ekini bol olan bölge* anlamındadır. "sehele" (سهل) maddesinde *nehrun sehilun* (نهر سهل) ifadesinde geçen *sehilun* (سهل) sözcüğü, *sehlun* (سهل) şeklinde yazılmıştır. "azebe" (عذب) maddesinde geçen *mâun azbun* (ماء عذب) tatlı bir su ifadesi *tayyibun* (طيب بارد)/temiz, güzel, tatlı soğuk kelimesiyle açıklanmıştır. Ne ki, bazı baskı nüshalarında bu kelime sadece *bâridun* (بارد)/soğuk şeklinde yazılmıştır. "areşe" (عرش) maddesinde *gölgelik* manasına gelen *arîş* (عریش), *yâ* harfi atılarak *arş* (عرش)/taht, *koltuk* şeklinde yazılmıştır.⁶¹ Buna benzer kusurlar bir yekûn tutacak miktardadır. Hepsini ancak bir tetkik ortaya çıkarabilir.

⁶⁰ Ferrâ, *Meâni'l-Kur'an*, III/173.

⁶¹ *Müfredât'*ın mevcut basılmış nüshaları, bahsi geçen maddeler.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

8. Râgıb bazen şiiirlerde kimi *tashifler* yapmıştır. Mesela Şenferâ'nın beytini son mısrasını *li evveli baklin* (لَاوَلَّ بَقْل) diye rivayet etmiş fakat doğrusu *li-evveli neslin* (لَاوَلَّ نَسْل) şeklindedir.

9. Râgıb, Kur'an'da bulunan *bazı maddeleri* işlememiştir. Bu konuda es-Semîn el- Halebî derki: ...Bununla beraber o [Râgıb] birkaç kavramı kitabına [el-Müfredât] almamıştır. Çokça bilinmesine ihtiyaç duyulduğu, manalarının ve dil yönünden hangi kökten geldiklerinin tespit edilmesi bir ihtiyaç olduğu halde, kendisi bu maddelere değinmemiş ve onların varlığına işaret de etmemiştir. Yanı sıra, Kur'an'da geçmeyen bazı maddeleri kaydetmiştir. Gerçekten Şaz olan bir kıraate dayanarak *bezere* (بِزْر) maddesini açmış ve (16/Nahl 78) ayetini örnek vermiştir. Hâlbuki ayetin bu şekilde okunması caiz değildir. Tamamen ihtiyaç olduğu halde yer vermediği maddeler ise şunlardır: *Gaveta* (غَوَط) [5/Mâide 6], *zeben* (زَبَن) [96/Alak 18], *karş* (قَرَش) [106/Kureyş 1], *keleha* (كَلْح) [23/Müminûn 104], *kadeve* (قَدْو) [43/Zuhruf 23], *nedaha* (نَضْح) [55/Rahman 66].⁶² Hem Râgıb'ın hem de es-Semîn'in zikretmediği maddelerden biri *feneye* (فَنِي) [55/Rahman 26] diğeri ise *hardal* (خَرْدَل) [Enbiya 47] maddeleridir.

10. Râgıb'ın kimi kusurlarından biri de, bazen bir şeyin belli kısımlara ayrıldığını belirttikten sonra onları maddeler halinde sayarken kimi zaman birini fazla, kimi zaman ise, eksik saymasıdır. Eksik saydığı maddelerden biri *vahade* (وَحْد) dir. Başta *el-vâhid* müşterek bir lafızdır. Altı şekilde kullanılır, dedikten sonra beş tanesini sayıp altıncısını kaydetmemiştir. Başta belirttiği sayıdan fazlasını sayması ise, *heleke* (هَلَك) maddesinde görülmektedir. Başta *helak* üç şekilde olur demiş, onları sayarken ise, dört madde kaydetmiştir.

11. Râgıb, kavramları alfabetik sıraya dizerken üçüncü harfi dikkate almamıştır. Bu nedenle *ebâ* (أَبَا) maddesini *ebbe* (أَبَّ) maddesinden önce vermiştir.

Sözlükte yer alan kelime ve kavramların sıraya dizilişi konusunda görülen farklılıklar sesli harflere benzer özellikleri nedeniyle kök harfleri değişen özellikle son harfin aslının ne olduğu konusunda çıkan ihtilaf ve anlaşmazlıktan kaynaklanmaktadır. Kimisi fiilin son harfini "elif", kimi "vav", kimi de "yâ" kabul edebilmektedir. Bu tercihlere göre hangi sırada geleceği de değişmektedir.

⁶² *Umdetu'l-Huffâz*, varak 1.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

Sözlüklerde bunun örneklerini sesli harflere karşılık gelen med harflerini içeren kelimelerin çoğunda görmekteyiz. Kelimenin asıl harflerinin değişebilenleri üzerinde yapılan tespit çalışmalarının farklılaşması onların sıralamasını da etkilemektedir.

12. Râgıb'ın *Müfredât'* ta yer verdiği bazı görüşler, kimi âlimler tarafından tenkit edilmiştir. Mesela *sebehe* (سبَح) maddesinde şairin *subhâne min Alkameti'l-fahiri* (سُبْحَانَ مِنْ عِلْقَمَةِ الْفَاخِرِ) sözünü aktarır: “Deniyor ki: Bunun anlamı: Tehekkum yoluyla *Subhâne Alkameti* (سُبْحَانَ عِلْقَمَةَ) demektir. Burada *min* (مِنْ) fazladan kullanılmıştır.” Bu görüşü, el-Bağdadi şöyle tenkit etmiştir: Râgıb bu beyitte *subhan* (سبحان) kelimesinin *Alkame*(علقمة)'ye muzaf olduğunu ve *min*'in zaide olduğunu sanmıştır. Bu ise, hem dil hem de edebiyat açısından zayıftır. Çünkü Araplar *sübhan* (سبحان) kelimesini sadece Allah'a veya Allah'ı gösteren zamirine veya Rabb kelimesine muzaf olarak kullanırlar. Bunu başkası için kullandıkları duyulmamış/görülmemiştir. Edebiyat açısından ise, *min* (مِنْ) , Basralılara göre vacipte ziyade yapılamaz.⁶³

Aynı şekilde, *meyede* (ميد) maddesinde der ki: *Mâide* (مَائِدَة): Üzerinde yemek bulunan tepsidir. Bunların her birine *mâide* (مَائِدَة) denir. es-Semîn, bu görüşü şöyle tenkit etmiştir. *Mâide* (مَائِدَة) : Üzerinde yemek bulunan sofradır. Eğer üzerinde yemek yoksa ona *mâide* (مَائِدَة) denmez. Meşhur olan manası budur. Ancak Râgıb, bu konuda şöyle demektedir: [...] deyip onun ifadesini nakletmektedir.⁶⁴

13. Râgıb'ın yaptığı yorum ve açıklamaların kimi zaman kulak tırmaladığı, uyumsuzluk gösterdiği ve mana çatallaşmasına yol açtığı da tespit edilmiştir. Bazen maddeye uygun olmayan izahat verilmiş, kimi zaman iştikak konusunda madde ile ilgisi olmayan konulara girildiği görülmüştür. Buna benzer yönlerine ilişkin birtakım tenkitler aldığı ve daha uygun açıklamalar, yorumlar yapıldığı gözlenmektedir. Sözgelisi, “*savete*” (صوت) maddesinde zikrettiği *isnât* (انصات) bunlardan biridir. Konuyla alakası olmayan bu kelimenin neden burada söz konusu edildiği anlaşılamamıştır. “*Nevese*” (نوس) maddesinde

⁶³ *Hizânetu'l-Edeb*, VII/245.

⁶⁴ *ed-Durru'l Mesûm*, IV, 502.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

tanımdan sonra misal gösterilen ayette [114/Nâs 1] geçen (الناس) kelimesi üzerinde yorum yapılmaktadır. Bu kavram bazen kullanıldığında *insanlık manası* kastedilir. Bu da insanların içinde mevcut olan insanlık vasfına layık, akıllı, güzel ahlaklı ve diğer hususiyetlerine uygun olarak erdemli biçimde hareket eden insanlar için kullanılır. Bu vasfı taşımayan o ismi hak etmemiş olurlar. *İnsanların iman ettiği gibi iman ediniz*(أمنوا كما آمن الناس) [2/Bakara 13] ayetinde bu insanlık manası kastedilmiştir. Yani: Erdemli, güzel ahlaklı, insanlık onuruna yakışır biçimde insanlıklarını gereği olarak iman edenlerin iman ettiği gibi iman ediniz. *Yoksa insanları kıskanıyorlar mı?* (أم يحسدون الناس) [4/Nisa 54] ayetinde kastedilenler de bu manadadır. Yani: Yoksa insanlık vasfını tam anlamıyla üzerinde taşıyanları kıskanıyorlar mı?

Yazmalarda ise, Hac 40 ve Bakara 251. ayet misal olarak gösterilmiştir. Birinci ayet ile ikinci ayetin misal gösterilmesi arasında çok fark vardır. İlki ile müellif kendi açıklamasıyla çelişkiye düşerken, ikincisiyle uyumlu bir izah yapmış olmaktadır. Buna benzer sıkıntılı delillendirme, izah ve yorumlar *Âdem* (آدم), *anete* (عننت) [20/Taha 111], *harese* (حرس), *hâşû* (حاشى), *haşea* (خشع), *ilâ* (إلى) ve *Tâbût* (تابوت) gibi maddelerde de söz konusudur.⁶⁵ Yazmalar ve basmalar arasında eksiklik fazlılık türünden şeyler vardır.

Bunların tamamını Râgıb'a mal etmek doğru olmasa da, yazmalar, basılmış nüshalar ve ilgili eserler taranarak çözüme kavuşturulması mümkündür. Bu çözüme yönelik girişimler olsa da hepsinin çözümü için yeterli bir gayret veya emek henüz harcanmış değildir.

14. Bazen ihtilafli konularda görüş tercih ederken, zayıf görüşleri seçtiğine rastlanmaktadır. Mesela *rabbe* (رب) maddesinde *er-Rabbânî* (الربَّانِيّ) Süryanice bir kelimedir demiş, fakat es-Semîn, *Umdetu'l-Huffâz'* da bu görüşü reddetmiştir.

15. Müfredât'ın *baskı nüshaları arasında* kimi zaman bazı ilaveler yapıldığı tespit edilmiştir. Bu ilavelerin her birinin dayanılan nüshadan kaynaklandığı düşünülse de buna bir çare aranması ve iyi bir tetkikten sonra çözüme kavuşturulması beklenir. Mesela şu maddelerde basılmış nüshalar arasında kimi

⁶⁵ Kısmî kimi açıklamalar için *Müfredât Kur'ân Kavramları Sözlüğü*,41-52.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

farklı ilaveler gözlenmektedir: *ebâ, amile, daave, garara, karrara, karube, kefere, sarafe, vasata* gibi.⁶⁶

Bütün bunlar, *Müfredat*'ın değerini düşürecek değildir. Zira Allah'ın kitabı dışında herhangi bir kitabın baştan sona doğru olması mümkün değildir. İbnu Abbas'ın (68/687) ve ondan sonra İmam Malik'in (179/795) Resûlullah'ı (sas) işaret ederek dediği gibi: *Her birimizin kabul edilecek veya reddedilecek görüşleri vardır; şu makamın sahibi müstesna.* Bu da: *Her bilenin üstünde bir bilen vardır* (12/Yûsuf 76) âyetinin bir açıklaması ve teyidi anlamına gelir.

SONUÇ

Bu inceleme neticesinde Râgıb'ın *Müfredât*'ın Önsöz'ünde söylediklerine gelmiş olduk: "Yüce Allah'ın bize nurlarından bir nur vererek, bizim iyiyi iyi, kötüyü kötü olarak görmemizi sağlamasını, hakkı ve batılı göstererek/öğreterek her ikisini de kendi hakikatiyle tanımamızı sağlamasını diliyorum. Biz ancak bu sayede nurları önlerinde ve sağ ellerinde olan kişilerden olabilir ve Yüce Allah'ın: *Müminlerin kalplerine sekinet veren O'dur* (48/Fetih 4) ve: *İşte Yüce Allah'ın kalplerine imanı yazdığı ve kendinden bir Rûh ile desteklediği kişiler onlardır* (58/Mücâdele 22) diye nitelediklerinden olabiliriz."

Herhalde tüm Kur'ân çalışmalarının, ilim ve emeğin maksadı budur. Öyle anlaşılıyor ki, Râgıb, Kur'ân ve İslam'a en önemli hizmetlerden birinin Kur'ân kavramlarının doğru manalarını tespit etmek ve bunu diğer insanların istifadesine sunmak olduğuna gönülden inanan bir zattır. Yıllar aldığı kesin bu çalışması ve diğer eserleri hep bu yöne sevk edilmiş gibidir.

Kur'an'ın, okunan ve yaşanan bir kitap olması onu çok farklı bir konuma taşımaktadır.

Kavram çalışmaları bizde 1980 ve sonrasında yoğun biçimde gündeme girdi ve bu alanda yapılan çalışmalar çokça okundu. Kitap okuyan kesim bununla 10 yıl kendini ayakta tuttu. Bundan sonraki 5-10 yılda ise, birtakım beklentiler içine girdi. Fakat çoğunlukla umutların, emel ve arzularının

⁶⁶ Misaller için ,37-52.

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

gerçekleşmediğini gördü. Bundan sonra kelami, felsefi ve psiko-sosyal konulara yöneldi. Aradığı bir ışık, bir çıkış yoluydu. Bundan da 5-10 yıldır kayda değer bir verim alabilmiş değildir.

Râgıb'ın belirttiğine bakılırsa, bizim bu kadar kültürel yükü bir şey yapmamız, bir şey olmamız gerekirdi.

Kanaatimce Râgıb, Kur'ân ve kavramlarına, inanç sistemi ve ahkâmına hâkim bir ilim ve kültüre sahiptir. Hiçbirimiz ne onun ilmîni, ne ahlakını ne de yorumunu tartışabiliriz. Yani o bu konularda bilinçli bir âlimdir. Samimi, duyarlı bir uzmandır, hatta bu işlerin duayeni konumundadır. Onun Kur'ân'ı anlama, yorumlama ve yaşama metodu bize ışık tutabilir.

İncelediğimiz kadarıyla Râgıb, zamanına kadar ilmî mirası en mükemmel biçimde kullanmıştır. Arapça ile ilgili her tür kaynağa geniş biçimde yer vermiştir. Sözlük, edebiyat, sanatlar, emsal, atasözü ve şiirler konusunda en geniş bilgi ve birikimle donanmış bir kültürle Kur'ân'ı, kavramlarını, hükümlerini, ifade ve üslubunu incelemiştir. Açıklama ve yorumlarını bunların gölgesinde değilse de, ışığında yapmaya özen göstermiştir.

Kavram ve ifadeleri açıklamak ve yorumlamak için Resûlullah'ın aktarılan söz, direktif ve uygulamalarını önemli bir kaynak olarak kullanmıştır. Bunlara kuşkucu ve çekingen biçimde yaklaşmamıştır. Kuşku, sürekli müspet işleyen bir dinamiklik gerektirmez. İyi niyet sahibi insan veya âlim herkese en azından kendisi kadar hak verir, samimiyet takdir eder. Söze kulak verir ve onun en güzel olanını alıp kabul eder ve gereğini yapar. Bu tutum kabul edilenin dışında kalan görüşlerle kavgalı olmayı gerektirmez. Onları mutlak hata, yanlış veya dalâlet olarak görmeye yol açmaz. Ötelerden gelen hikmet sözünde şöyle denmişti: *Huz mâ safâ, da' mâ kedur: Açık biçimde temiz olanı al; bulanık olanı bırak!* Râgıb, adeta bu hikmetin bir uygulaması olarak Sahabe ve Tabiîn sözlerini de, çağından önceki ulemanın yorumlarını da incelemiştir. Onların içinden en makul ve uyumlu olanlarını seçmekte sakınca görmemiştir. İlke olarak kendi aklına, ilim ve vicdanına uygun gelenleri seçtiği düşünülebilir. Onun özellikle yapmadığı cedeldir, didişmedir. Kaçtığı polemiktir, kavgadır.

Akaidi, fıkhı, tarihi ve diğer mezhep veya meşrepleri ilgilendiren cedel, polemik ve ihtilaf konularına ilişkin meselelerde aşırı uçlara çeken yorum ve

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.1, (Ocak-2008) ss.109-147

tenkitlerden uzak durmaktadır. En ağır tenkidi: “Bu görüş doğru değildir” şeklinde ifade ediliyor. Yumuşak, sakin, olgun, dikkatli ve hassas biçimde kullandığı açıklama ve yorum üslubu çetrefilli, karmaşık, çekişmeli konulara gelindiğinde bir kat daha duyarlı bir tona bürünüyor. Bu da onun ilim, irfan ve kemal gibi alanlarda ne kadar ilerlediğini, derinleştiğini ve dünya çapında bir bilge âlim olduğunu bize açıkça anlatmış oluyor.

Kur’ân çalışmaları, anlama ve yorum çabaları sakinleşmiş bir ruh ve gönülle, kemale ermiş bir *ekin*, içselleştirilmesi ve olgunlaşmış bir akıl ile donatılmalı ve desteklenmelidir. İlim ve irfan, akıl ve gönül yönünden sükûnete ermiş zevât tarafından icra veya kontrol edilmelidir. Kur’ân üzerinde yapılan çalışmaların modernist eğilimli, geleneğe düşman veya kızgın duygularla yürütülmesi, sergilenmesi makul değildir. Tenkit ve polemik merkezinde odaklaşan Kur’ân çalışmaları mutedil bir çizgiyi yakalama şansını, kuşatıcı ve koruyucu vasfını kaybeder. Cedel, didişme, kavga, tefrika ile düşmanlık atmosferi oluşturup boğuşma havasını kızıştıran Kur’ân’ı anlama ve yorumlama gayretleri cevheri ve ana fikri açısından Kur’ân’ın getirdiği ruh ile örtüşmez, bağdaşmaz ve kaynaşmaz.

Kur’ân, Müslümanların yakınlaşma, muhabbet, saygı ve beraberlik duygularını besler. Onların ruh, akıl ve gönül açısından ülfet, ünsiyet ve ittifak gibi bütünleşmeye yol açan eylemlere yönelmelerini güçlendirir. Onları kardeş yapar. İnsanlara karşı şefkat ve merhamet ile dolu bir gönül sahibi olmalarının yolunu açar. Makul bir hareket mantığı elde etmelerini sağlar.